

AFDELING A
INLEIDING
HOOFSTUK 1
INLEIDENDE OPMERKINGE

1. Motivering en navorsingsproses

1.1 Motivering vir studie

Vir baie mense het daar in die nuwe Suid Afrika 'n deel van die geskiedenis van die kerk oopgegaan wat hulle in die ou Suid Afrika nie eens van bewus was nie. Die leed, die hartseer, die armoede, die onreg, honger, pyn en vele ander ontberinge waardeur ware gelowiges moes werk in hulle wandel met Jesus Christus as Verlosser en Saligmaker was vir die bevoorregte deel van die liggaam van Christus in 'n baie groot mate 'n verborgenheid.

Volgens die 1996 sensussyfers het meer as 439 000 mense hulleself as Baptiste beskryf. 'n Groot deel van hierdie getal mense kan as vernuwend beskryf word. Hierdie vernuwing is nie net 'n teologiese vernuwing nie, maar hierdie vernuwing dui ook op 'n totale vernuwing wat die liturgie en die etniese samestelling van die Baptiste Unie aanbetref. Vir baie jare lank is die Baptiste Unie ook verdeel op die ou apartheidspatroom in kerke vir blankes, vir swartes, vir bruinmense en vir Indiërs. Hoewel die Baptiste Unie amptelik teen apartheid gekant was is dit baie duidelik dat die verskillende strukture wat deur die Baptiste Unie tot stand gekom het op die ou basis van afsonderlike ontwikkeling gebou was.

Skrywer hiervan het in 1972 vanuit 'n eng Afrikaanse agtergrond in die Baptiste kerkwêreld tot 'n saligmakende geloof in Jesus Christus gekom en is sedertdien op een of ander wyse altyd nou met die Baptiste kerk in aanraking.

Hierdie studie verteenwoordig 'n poging om iets van 'n pionierswerk te wees ten opsigte van 'n voetsool perspektief op vernuwingskerke in die Pretoria omgewing. Daarbenewens is dit ook 'n studie wat vanweë die aard daarvan sterk gebruik moes maak van mondelinge bronne.

Veral na die uittrede van die "Hatfield Baptist Church" uit die Baptiste Unie was dit baie duidelik dat daar geen aandag hoegenaamd gegee is aan oorblywende vernuwingskerke wat nog in die Baptiste Unie is asook wat van ander vernuwingskerke geword het wat tog op een of ander manier vanuit 'n Baptiste agtergrond ontstaan het nie. Van hierdie gemeentes is swart gemeentes wat te midde van groot armoede selfs in plakkerskampe werk en waarvan die geskiedenis nog nooit opgeskrywe is nie. Die omstandighede waaronder hierdie kerke hulle mense moet bedien, hulle geskiedenis en agtergrond is nog nooit nagevors nie en dis iets wat verlore sal gaan indien daar nie navorsing oor gedoen word nie. Juis die geskiedenis van die kerke wat die oorgang beleef het vanuit die ou Suid Afrika na die nuwe Suid Afrika is baie belangrik omdat dit die kerk op grondvlak beskryf tydens so 'n belangrike tydvak van die geskiedenis van Suid Afrika. Nie net die geskiedenis van die kerke nie, maar ook hulle rol in die Pretoriase samelewing behoort nagevors te word. Hulle teologiese sieninge, hulle invloed in die gemeenskap, hulle politieke betrokkenheid, hulle werkzaamheid op die terrein van welsyn en onderwys behoort nagevors en geboekstaaf te word. Oor die geskiedenis van die blanke gemeentes en dan veral die van die "Central Baptist Church" wat die eerste was en ook die van die "Hatfield Baptist Church" wat vir baie jare die grootste was, is kleiner werke geskryf maar wat die ander kerke aanbetref is daar nie 'n enkele boek op die mark wat hierdie geskiedenis aandui nie en gemeenteblaadjies, traktaatjies en somtyds net 'n handgeskrewe stuk is die enigste inligting wat van hierdie kerke beskikbaar is. In die oorgrote meerderheid van die gevalle egter is daar niks op skrif van hierdie gemeentes nie en is veldwerk noodsaaklik.

Die geskiedenis van die vernuwingskerke vanuit Baptiste agtergrond en hulle rol in die Pretoriase samelewing moet eerstens met die geskiedenis van Pretoria as vertrekpunt beskryf word. Pretoria was reeds voor die koms van blankes na hierdie gebied 'n regeringsetel gewees toe Mzilikasi (Silkaats) sy Matabelevolk vanaf Meintjieskop in Pretoria regeer het. Pretoria het begin as 'n kerkplaas van die Nederduitsch Hervormde Kerk en ontwikkel later van die hoofstad van die ou Zuid-Afrikaansche Republiek, tot die hoofstad van die Unie van Suid Afrika en later die Republiek van Suid Afrika en nog later die demokratiese Republiek van Suid Afrika. Een van die kerke wat reeds vroeg in die kerklike geskiedenis hier gevestig is, is die Baptiste kerk wat sy oorspronklike ontstaan in Engeland gehad het waar twee verskillende tipes Baptiste kerke ontstaan het naamlik die "General Baptists" en die "Particular Baptists". Die Baptiste kerk het wêreldwyd versprei en as gevolg van die koms van die 1820 Britse setlaars ook na Suid Afrika gekom. Hierdie eerste Britse Baptiste is aangevul deur Duitse setlaars wat ook onder Afrikaanssprekendes begin werk het en later is 'n Baptiste Unie gestig en is ook ernstig begin met akademiese opleiding vir voornemende leraars van die kerk. So het die kerk ook na Pretoria uitgebrei en sedert die stigting van die eerste gemeente in 1889 het die Baptiste werk in Pretoria en omliggende dele uitgebrei na 42 verskillende gemeentes. Hoewel baie van die gemeentes in die Pretoria omgewing in die distrik is en selfs buite die grense van die Gauteng Provinsie val is al hierdie gemeentes tog gegroep onder 'n Pretoria forum wat insluit al die gemeentes van Pretoria en omliggende dele. Die komitee wat dan ook verantwoordelik is om kerkstigting in en rondom Pretoria te bevorder heet die "Pretoria and District Church Planting Committee".

Charles Haddon Spurgeon die, prins van predikers, van die vorige eeu en een van die Baptiste se mees bekende predikers ooit, was nou betrokke by die kerk in Suid Afrika en sy rol in die geskiedenis van die Baptiste kerk in Suid Afrika word dikwels onderskat. Hy het in preke verwys na etniese groepe in Suid Afrika, en het by geleentheid selfs verwys na mense in Suid

b14262460
i14530685

Afrika wat hy weet sy preke lees. 'n Boek van Spurgeon **Lectures to my students** was dan ook vir lank 'n voorgeskrewe boek aan die Teologiese Seminarium van die Universiteit van Stellenbosch.

Een van die grootste Baptiste in Suid Afrika was Jan Hendrik Hofmeyr, adjunk Premier onder Genl. Jan Smuts en die logiese opvolger van Genl. Smuts. Nie net word hierdie briljante jong man sy eerste betrekking ontsê vanweë die feit dat hy nie aan een van die drie susterskerke behoort het nie, maar ook word sy stem die eerste waarvan werklik gesê kan word dit 'n Christelike sowel as 'n politieke stem teen apartheid was. Genl. Smuts het by sy begrafnis Hofmeyr as die gewete van Suid Afrika beskryf. Hofmeyr het dan ook vir baie jare lank as jong man 'n begeerte gehad om tot die Baptiste bediening toe te tree.

Sedert die begin van hierdie eeu het die Pinksterbeweging wie se begin terugherlei kan word tot die Asuzastraat herlewing 'n geweldige groei regoor die wêreld beleef. Pinkstermense was egter nie in die tradisionele kerke welkom gewees nie en Pinksterdenominasies het dwarsoor die wêreld ontstaan en vandag is daar 'n groot aantal verskillende Pinksterdenominasies ook in Suid Afrika. Sedert 1960 het daar ook mense in tradisionele kerke begin om die Pinkster ondervinding deelagtig te word en na hierdie kerke word dus verwys as Charismatiese kerke. Dit is gemeentes wat nie uit hulle tradisionele denominasies wegbreek nie, maar wat tog ook glo dat die doping of vervulling met die Heilige Gees aktueel vir vandag is saam met die beoefening van die gawes van die Heilige Gees. Groot verskille tussen die Pinkster- en Charismatiese beweging het baie duidelik na vore gekom waarvan die belangrikste is dat die Charismatiese kerke nie soos die Pinksterkerke leer dat die spreek in vreemde tale dié teken is van die doping of vervulling met die Heilige Gees nie. Die geskiedenis van die Charismatiese beweging in Suid Afrika is baie swak gedokumenteer en die inligting wat wel van die beweging in Suid Afrika bekend is, is hoofsaaklik gegrond op die geskiedenis van spesifieke denominasies. In die Baptiste

kerk was die “Hatfield Baptist Church” by verre die mees bekende gewees asook die grootste vernuwingsgemeente. Onder die leiding van pastor Ed Roebert het die kerk gegroei vanaf 126 lidmate by pastor Roebert se aankoms in 1963 tot meer as 6 000 by sy afsterwe in 1997. In 1984 het die “Hatfield Baptist Church” egter uit die Baptiste Unie bedank as gevolg van leerverskille aangaande ouderlingsregering wat in botsing gekom het met die Baptiste se tradisionele kongregasionalistiese leer. ‘n Nuwe kerk naamlik die “International Fellowship of Christian Churches” (“I.F.C.C.”) het tot stand gekom onder leiding van ses vernuwingsleiers in Suid Afrika maar Hatfield het nie lank voor pastor Ed Roebert se dood in 1997 uit die “I.F.C.C.” bedank. Vanuit Hatfield het daar egter ook ‘n aantal ander gemeentes ontstaan waarvan die Lewende Woord gemeente, die grootste is. Die Lewende Woord gemeente is vandag ‘n baie prominente gemeente in Pretoria onder leiding van pastor Neville Norden, ‘n voormalige meneer Suid Afrika maar die gemeente is nie ‘n lid van die Baptiste Unie nie hoewel pastor Neville Norden ‘n lid van Hatfield was toe laasgenoemde nog deel van die Baptiste Unie was. “Manna Ministries” staan onder leiding van ‘n pastor Allan Watt wat voorheen ‘n Anglikaanse priester was voordat hy pastor by die “Hatfield Baptist Church” geword het. Hy het toe ‘n gemeente begin in die Wierdapark omgewing wat vandag ‘n sterk Baptiste werk is met redelike nou bande met die Toronto herlewing. Ook die Deo Gloria Baptiste Kerk het uit “Hatfield Baptist Church” ontstaan en is saam met Lewende Woord die enigste twee Afrikaanse vernuwingskerke wat ondersoek is. Dis ook die een met die mees gereformeerde teologie van al die gemeentes. Rev. Samson Monageng se “Grace Baptist Church” het ook ander “fellowships” gestig waarvan een ook ‘n kerk in die middel van ‘n plakkerskamp is.

Daar is ook vier vernuwingsgemeentes vanuit Baptiste agtergrond in Pretoria en omgewing wat nie direkte bande met die “Hatfield Baptist Church” gehad het nie maar deurentyd lid van die Baptiste Unie was en gebly het. Die “Mount Carmel Baptist Church” met Rev. George Mataboge as pastor is die eerste swart gemeente in Pretoria of omgewing wat ‘n president van die

Baptiste Unie opgelewer het. Rev. George Mataboge is tans die onderpresident van die Baptiste Unie en hy sal outomaties in September 1999 die President van die Baptiste Kerk word. Rev. Mataboge het dan ook baie jare in die tronk deurgebring as gevolg van politieke bedrywighede en is daarna baie keer deur die apartheidsstelsel geïntimideer. Sy getuigenis is 'n ware getuigenis van hoop vir Suid Afrika, hoedat hy deur dit alles tot 'n saligmakende geloof in Jesus Christus as Verlosser en Saligmaker gekom het en Hom daarna as 'n getroue en toegewyde dissipel gevolg het. "Mabopane Central Church" van Rev. Reuben Mamatsinya asook die "Siloam Baptist Church" van die Rev. Johannes Mashaba is twee swart gemeentes wat 'n baie groot invloed op hulle omgewings uitoefen. Die "Laudium Baptist Church" met 'n uitbreiding in "Lotus Gardens" is 'n gemeente met 'n besondere geskiedenis onder leiding van Rev. Chin Reddy wat ook as Indiër 'n baie prominente rol in Baptiste geleedere in Suid Afrika speel.

Uit teologiese bande van al hierdie gemeentes met die Baptiste Unie blyk dat hierdie gemeentes, hoewel vernuwend, tog op al die basiese Baptiste beginsels volledig Baptiste kerke is.

In al hierdie gemeentes se beoefening van die gawes van die Heilige Gees is die gemeentes uiters gematig en geen geesdrywery van enige aard vind in hierdie gemeentes plaas nie. Daar is dan ook sekere vaste oortuiginge, teologies sowel as eties, onder die gemeentes wat somtyds van mekaar verskil maar wat tog basies almal ingestel is op dissipelskap van Jesus Christus.

1.2 Bronversameling

Afdeling A van die studie fokus hoofsaaklik op die geskiedenis van Pretoria, op die Baptiste Kerk wêreldwyd asook die Baptiste kerk in Suid Afrika en die Baptiste Kerk in Pretoria. Die inligting wat uit die beskikbare bronne verkry

is moes verwerk word en veral dit wat van belang was op die kerklike situasie, is versamel.

Die vestigingsgeskiedenis van die vernuwingskerke in Pretoria is egter tot dusver baie min beskryf en in die meerderheid van gevalle was daar geen bronne wat geraadpleeg kon word nie. Oor die Charismatiese kerkontwikkeling wêreldwyd is daar ook baie beperkte bronne. Oor die “Hatfield Baptist Church” bestaan daar wel ‘n enkele bron; by al die ander gemeentes was die primêre bronne egter hoofsaaklik persoonlike onderhoude met pastors en gemeentelede en ander individue wat op een of ander wyse by hierdie gemeentes betrokke is of was.

Persoonlike onderhoude vorm dan ook die basis van hierdie inligting wat versamel is. Klankopnames van baie van die onderhoude is gemaak en die inligting is verwerk.

1.3 Terreinafbakening en terminologie

Die agtergrondsgeskiedenis van die verskillende pastors van die gemeentes wat ondersoek is, asook die algemene teologiese sieninge van die verskillende gemeentes en dan veral hulle beoefening van die gawes van die Heilige Gees speel ‘n groot rol in die afbakening van die terrein. Daar word doelbewus in die studie gepoog om die vernuwingsgemeentes uitgebreid vanuit hulle agtergrond aan die leser bekend te stel. Daar word dus omvattend gekyk na die breër geskiedenis van die Pretoria samelewing waarbinne hierdie gemeentes funksioneer en daar word ook gekyk na die wortels van hierdie gemeentes in die Baptiste kerk nie net in Suid Afrika nie, maar ook wêreldwyd. Vanweë die feit dat daar tot op hede ook relatief min vanuit ‘n meer ekumeniese perspektief aan die geskiedenis van Pretoria en sy kerke aandag gegee is, word redelike uitgebreide aandag ook daaraan gegee.

Die invloed wat uitgeoefen is op hierdie verskillende gemeentes vanuit hulle Baptiste geskiedenis asook van die politieke situasie in Suid Afrika word ondersoek. Daar is nie diep ingegaan op die dogmatiese verklarings of 'n bespreking van die gawes van die Heilige Gees en ander teologiese aangeleenthede nie, maar bloot dit wat in die gemeentes aangetref is, is bespreek.

Op bepaalde punte is om verstaanbare redes Engelse terminologie in hierdie studie gebruik.

1.4 Probleemstelling

Daar is diegene wat beweer dat die Charismatiese beweging reeds aan die verbygaan is en die toekoms van die vernuwing buite die tradisionele denominasies lê. Die vraag is dus veral na die uittrede van die "Hatfield Baptist Church" uit die Baptiste Unie van Suid Afrika of die vernuwingsgemeentes wat oorgebly het werklik nog 'n toekoms binne in die Baptiste Unie het? Die vraag is ook of hierdie gemeentes wat vernuwend is werklik 'n impak maak op hulle omgewings, nie net wat evangelisasie aanbetref nie, maar of hulle teenwoordigheid in die algemeen 'n verskil in hulle betrokke samelewings maak? Kan hierdie vernuwingsgemeentes vanuit Baptiste agtergrond nog werklik as Baptiste gemeentes beskou word en lê die toekoms van die Baptiste kerk by die vernuwingsgemeentes of by die tradisionele, en hier kan ook bygelees word hoofsaaklik blanke gemeentes?

1.5 Raamwerk

'n Breë raamwerk is opgestel na die raadpleging en versameling van die tersaaklike bronne. Die raamwerk het slegs klein veranderinge ondergaan namate meer inligting bekom is en namate meer navorsing gedoen is. Daar

is gehou by die breëre raamwerk wat aan die begin van die studie opgestel is. Soos reeds vermeld, is die verwerking van die tersaaklike inligting hoofsaaklik gedoen vanaf klankopnames wat met verskillende leiers en mense gevoer is gedurende die navorsing. In sommige gevalle is van hierdie onderhoude getranskribeer en het dit dan gedien as 'n bron waaruit die tersaaklike inligting gekom het. Omdat daar baie verskille tussen die verskillende gemeentes is moes die onderhoudvoering dan ook aangepas word by tersaaklike feite en by onderwerpe wat hoofsaaklik op die betrokke gemeentes van toepassing is. Veral by die swart en Indiër gemeentes moes die etniese aspekte van die gemeente baie deeglik in aanmerking geneem word. Daar is vanuit 'n antropologiese oogpunt veral gekyk na aspekte van akkulturasie, van moontlike etnosentrisme, van enkulturasie en skrywer het gepoog om die gemeentes nie net uit 'n teologiese oogpunt nie maar ook vanuit 'n antropologiese oogpunt te bekyk.

Daar is besluit om die studie te verdeel in 'n inleidende hoofstuk en daarna in drie groot onderdele en slotopmerkings en beoordeling. Die eerste deel beslaan die geskiedenis van Pretoria tot by die huidige situasie asook die ontstaansgeskiedenis van die Baptiste kerk wêreldwyd, die Baptiste kerk in Suid Afrika asook die Baptiste kerk in Pretoria en daaruit voortvloeiend Jan Hendrik Hofmeyr wat 'n lid was van die Baptiste kerk in Pretoria en dan gepaardgaande daarmee die stryd van Jan Hendrik Hofmeyr teen apartheid en die Baptiste kerk se betrokkenheid daarby.

Die tweede deel handel oor die vestigingsgeskiedenis van vernuwingskerke in Pretoria en daarby is betrek die stigting van die Charismatiese beweging in Pretoria asook wêreldwyd, die verskille tussen die Pinkster- en Charismatiese beweging en die geskiedenis van die charismatiese beweging in Suid Afrika. Daar is ook gekyk na die "Hatfield Baptist Church" en dan is daar na die agt verskillende gemeentes se ontstaansgeskiedenis en hulle betrokkenheid by die Pretoriase samelewing gekyk.

Die derde afdeling handel oor die vernuwingskerke in Pretoria en hul teologieë en daar is veral gekyk na die Baptiste beginsels en hoe dit beslag kry in hierdie vernuwingsgemeentes vanuit Baptiste agtergrond. Daar is ook gekyk na vernuwingskerke en vernuwingssteologie wat handel oor die werk, vervulling en doping met die Heilige Gees en die gawes van die Heilige Gees. Daar is ook gekyk na die soteriologiese en eskatologiese lering en dan ook ander vernuwingskenmerke. Daar is ook gekyk na taboes wat voorkom in die verskillende gemeentes waar taboes ook vanuit 'n antropologiese oogpunt benader is. Ook verlossing van demoniese magte en algemene leringe oor demoniese besetting en verlossing en die bande met die sogenaamde "Toronto blessing" is in hierdie afdeling behandel.

Die vierde afdeling behels slotopmerkings en beoordelings.

1.6 Hipotese

Die vermoede bestaan dat vernuwingskerke vanuit Baptiste agtergrond in die Pretoria samelewing 'n besonder en unieke rol vervul het en nog steeds vervul. Op grond hiervan word die volgende hipoteses geformuleer.

1. Ten eerste is daar die moontlikheid dat vernuwingskerke vanuit Baptiste agtergrond in die Pretoria samelewing 'n baie belangrike rol in die samelewing vervul. Nie alleenlik is hierdie kerke van groot belang in 'n geestelike sin vir hulle omgewings nie en maak hulle nie net geestelik 'n groot impak op die omgewing nie maar word daar ook baie barmhartigheidswerk vanuit hierdie gemeentes gedoen. Die vermoede bestaan dat die gemeentes baie nou met die samelewing en die gemeenskap saamwerk en op verskillende terreine soos die onderwys en selfs op politieke terreine 'n belangrike rol vervul.
2. Die vernuwingskerke vanuit Baptiste agtergrond se verhouding met die Pinksterkerke kan moontlik beskryf word as dat hulle dieselfde pa maar

nie dieselfde ma het nie. Waar Pinksterkerke ontstaan het vanuit die Heiligheidsbeweging is dit nie die geval met die vernuwingskerke vanuit Baptiste agtergrond nie. Dit is moontlik so dat ten spyte van die feit dat die gawes van die Heilige Gees ook in vernuwingskerke vanuit Baptiste agtergrond beoefen word dit tog langs 'n heel ander weg by hierdie gemeentes uitgekom het en dat dit nie net dikwels op 'n ander manier beoefen word nie, maar dat dieselfde waarde ook nie byvoorbeeld aan die spreek in vreemde tale geheg word nie.

3. Die vernuwingskerke vanuit Baptiste agtergrond het moontlik die groot werk van mense soos Jan Hofmeyr, voormalige adjunk-premier van Suid Afrika, en 'n lidmaat van die Baptiste kerk voortgesit deur oor die algemeen apartheid baie sterk op skriftuurlike gronde teen te staan. Dit kan dan moontlik veral die geval by die swart vernuwingskerke wees.
4. Die vernuwingskerke vanuit Baptiste agtergrond is moontlik in hulle wese Baptiste kerke en staan op basiese Baptistiese beginsels net so sterk soos enige ander tradisionele nie-vernuwings Baptiste kerk. Die leierskap van hierdie kerke is moontlik ook net so lojaal aan die Baptiste Unie as wat die geval in ander Baptiste kerke is.
5. Dit is moontlik dat die toekoms van die Baptiste kerk juis lê by die vernuwingskerke. By hierdie vernuwingskerke word dit nie net in 'n teologiese sin bedoel nie maar ook in 'n etniese sin omdat die Baptiste Unie moontlik meer vernuwend geraak het deur die toelating van swart en gekleurde gemeentes in sy geledere. Die liturgie van die Baptiste Unie is moontlik baie beïnvloed deur swart en gekleurde kerke wat toegelaat is in die Unie.

2. Beskrywing van kerkgeskiedenis as studiegebied

Landman (Landman en Whitelaw 1985:16) sê:

“Die vraag ‘Wat is die wese van die Christendom’, is ‘n beslissende komponent van die vraag ‘wat is geskiedenis’. Want hy/sy moet sigself uitmaak of die vraag na die wese van Christendom (1) ‘n historiese vraag is, dit is of dit alleenlik materialisties vanuit die geskiedenis beantwoord moet word.”

Grobler (1989:32) haal dan ook vir Kalu aan

“The question is complex, partly because of the differing understandings of what is history. History could be understood as the record of the past; both the distant and contemporary past. In ancient times, this view produced chronology or recording of events against time frames when they occurred. But it was soon recognized that these are facts and not necessarily history. A story must be told and, as literary historian such as Trevelyan insist, the story must be told in a fascinating, entertaining and educative manner.”

Southey (Hofmeyr 1990:80) sê dan ook:

“It is almost truism to state that the history of the church is intimately bound up with the history of the society in which it is grounded, and that church history divorced from “general” history can be dangerously distorted to the point of being demonstrably false.”

Hy sê dan ook verder dat die Suid Afrikaanse kerkhistorici tog baie moeite gedoen het om die historiese basis en wese asook inhoud van hulle dissipline te beklemtoon. Hy sê voorts:

“We all recognise that history cannot be compartmentalized and parcelled up into neat compact units; and indeed, the impact of disciplines such as sociology, economics, and anthropology has altered the face of history itself. Historians ought to oppose narrowness and parochialism in whatever guise they might present themselves – or so, at any rate, we like to believe.”

2.1 Die indeling van die kerkgeskiedenis

2.1.1 Chronologiese indeling

Stoop (Eybers König en Stoop 1982:136) sê dat daar ‘n behoefte bestaan om die geweldige omvang van die kerkhistoriese materiaal in te deel ten einde dit meer hanteerbaar te maak. Een van die indelingsmoontlikhede is volgens

hom die chronologiese. Volgens hom is 'n goed verantwoorde chronologiese indeling of periodisering onontbeerlik vir die verstaan van die geskiedenis in sy wisselende fases. Hy waarsku egter dat die periodisering nie te absoluut en strak deurgevoer moet word nie.

2.1.2 Indeling volgens die inhoud

Hy beweer verder dat 'n inhoudelike indeling van die kerkgeskiedenis is die indeling in verskillende aspekte wat in die inhoud verteenwoordig is. So 'n indeling is nodig omdat sommige van hierdie aspekte uitgegroe het tot selfstandige vakke. Hy dui dan ook van die vernaamste vakgebiede naas die kerkgeskiedenis aan.

2.1.2.1 Die Dogmageskiedenis

Die benaming impliseer volgens hom 'n historiese bestudering van die kerklike dogmas. Hierdie dogmas het nie onveranderd voortbestaan in die verloop van die tyd nie en hulle is aan verandering onderworpe.

2.1.2.2 Patristiek

Hy wys daarop dat belydenisvorming saam met die tyd van die kerkvaders geval het. Verder ook dat die geskiedenis van die literatuur en teologie van die vroeg Christelike kerk daarom steeds van besondere groot belang vir die kerk- en dogmageskiedenis is.

2.1.2.3 Sendinggeskiedenis

Een van die belangrikste lewensuitinge van die kerk is die verkondiging en uitbreiding van die evangelie onder die heidene.

2.1.2.4 Kerkreg en die geskiedenis van kerklike regsforme

Stoop beskryf die kerkreg as dat dit te doene het met die organisasie van die kerk met kerklike instellinge, soos die ampte en ander gemeentelike vorme. Hierdie vorme se ontstaan en geskiedenis kan beskryf word en die vak het op hierdie wyse wel deeglik 'n sterk kerkhistoriese inslag verkry.

2.1.3 Die relevansie van die kerkgeskiedenis

Professor J A Stoop haal vir Hubert Jedin aan aangaande die relevansie van kerkgeskiedenis.

“He sees the necessity for history to be factual, accurate and relevant to modern existence.” (Landman en Whitelaw 1985:32)

Jedin glo dat die hele geskiedenis van die Christendom ons aangaan en aansprake maak op ons. Hy sê dan:

“We should allow it to mould us and to teach us, positively and negatively, how to be master of the present.” (Landman en Whitelaw 1985:32)

Hofmeyr (Landman en Whitelaw 1985:32) beweer dat die hele kwessie van relevansie van die kerkgeskiedenis 'n erg verwaarloosde aspek is veral in die Suid Afrikaanse konteks. Hy beweer dat dit toegeskryf kan word aan die feit dat kerkhistorici, net soos ander historici, dikwels so besig is met die proses om geskiedenis te skryf dat hulle selde die vraag beantwoord oor waarom hulle besig is om geskiedenis te skryf. Die **Collins English Dictionary** definieer die term *“relevant”* as *“having direct bearing on the matter in hand; pertinent.”* (Landman en Whitelaw 1985:33)

Die Oxford Dictionary beskryf relevansie as:

“The quality or fact of being relevant.’ Relevant is described as bearing upon, connected with, pertinent to the matter in hand” (Landman en Whitelaw 1985:33)

Hofmeyr (Landman en Whitelaw 1985:33) haal dan ook vir G Connell-Smith en H A Lloyd aan waar hulle 'n baie sterk pleidooi lewer vir die relevansie van geskiedenis.

“They warn that there exists a danger that the discipline may probably decline unless professional historians once more establish history’s relevance to the need of contemporary history. And it is a question of re-establishing relevance since for most of the time that men have studied and written history, relevance was among one of its main characteristics. They conclude that the study of history properly pursued, has particular relevance for society in an age of unprecedented change.”

Hofmeyr sê dat die kerkgeskiedenis relevant is vir ons vandag vir die volgende drie redes.

2.1.3.1 Om insig te gee aangaande die verlede.

1. Die bestudering van die verlede bloot vir die versameling van feite aangaande die verlede sonder dat dit enige betekenis vir die hede of vir die toekoms het doen afbreek aan die relevantheid van die kerkgeskiedenis. Hofmeyr sê dat hy 'n standpunt steun van F A van Jaarsveld, die bekende historikus wat sê dat in die eerste instansie soms verwys word na die geskiedenis van die verlede wat tot baie eeue kan teruggaan en wat daarom nie die menslike lewe baie direk affekteer nie.
2. Daar is 'n lewende geskiedenis wat baie nader aan ons is as bogenoemde
3. Die onmiddellike verlede wat eintlik geskiedenis is wat deur onself beleef word. (Landman en Whitelaw 1985:34)

Van Jaarsveld het dan ook gesê dat :

“The study of history also teaches us not to make ready judgement on movements, causes or persons before the facts and circumstances are as fully known as possible to us. The historian must always be cautious of being wise after the event.” (Landman en Whitelaw 1985:34)

2.1.3.2 Om die hede te verstaan

Hofmeyr (Landman en Whitelaw 1985:35) haal vir R Daniels aan:

“The unique present, just as each unique point in the past, is utterly unintelligible unless we understand the history of how it came to be.”

Van die uiterste belang is dus die assosiasie van hedendaagse verskynsels en bewegings met hulle historiese en teologiese wortels.

2.1.3.3 Die toekoms

Hofmeyr (Landman en Whitelaw 1985:37) haal ook vir W H Walsh aan:

“Historians may not be prophets, but they are often in a position to prophesy”

Van Jaarsveld het hom ook hieroor uitgespreek:

“According to him possibilities inherent in a situation can in most cases be recognised and probabilities can be assessed. A knowledge of the current situation set against the historical background can reveal the lines along which development may take place, so that there can always be conjecture (never certainty) about future development. (Landman en Whitelaw 1985:37)

Kerkgeskiedenis moet dus te alle tye relevant wees. Indien die kerkgeskiedenis nie relevant is nie kan dit in 'n futiele oefening eindig. As die verlede bestudeer word bloot net vir die versameling van feite sonder dat dit relevant is kan dit 'n antikwariese aktiwiteit word sonder dat enige insig in die verlede verkry word.

2.1.4 Kerkgeskiedenis as akademiese dissipline

Stoop (Eybers König en Stoop 1978:106) sê dat die kerkgeskiedenis as akademiese vakwetenskap betreklik laat op die toneel verskyn het. Die Universiteit van Helmstedt het kerkgeskiedenis in die curriculum ingevoer in 1650. Hierdie voorbeeld is nagevolg deur byna alle Protestantse universiteite in Duitsland en die Universiteit van Göttingen het die werklike moederbodem van Protestantse kerkgeskiedenis geword. Hier het 'n ene Johann Lorenz

Mosheim in 1747 die leerstoel in kerkgeskiedenis aanvaar. Mosheim het deur sy metode en omvattende kerkhistoriese skryfwerkzaamheid en dosering, aansien en eer aan sy vak gegee. Volgens Stoop kan hierdie veelsydige man werklik die vader van moderne kerkgesiedenis genoem word. In Göttingen het sy opvolger Christiaan Wilhelm Franz Walch en Jakob Planck hierdie tradisie voortgesit. Die Universiteit van Tübingen het die voorbeeld van Göttingen gevolg en in 1744 en 1751 die dosering van die vak aan 'n buitengewone hoogleraar opgedra. In 1794 het die kerkgeskiedenis dan ook hier as 'n selfstandige dissipline verskyn waar Christian Mattheus Pfaff een van die grondlêers van die moderne kerkreg, vir die eerste keer kerkgeskiedenis gedoseer het. In Halle het Sigmund Jakob Baumgarten en sy leerling Johann Salomo Semler die kerkgeskiedenis in ere gebring. Ook die universiteite van Jena, Leipzig, Marburg en Wittenberg het langamerhand aan die opbloeï van die kerkhistoriese studie deelgeneem. In 1652 is 'n Samuel des Marets in Groningen aangestel as professor in kerkgeskiedenis. In Franeker is Ch. Schotanus in Maart 1644 aangestel na die voorbeeld van sy voorgangers Joh. Drusius en Amama. Van sy voorganger Drusius het Schotanus gesê dat hy "historia sacra" beoefen het. Hy was egter veel meer oriëntalis en eksegeet as kerkhistorikus. In Leiden was 'n ene G. Hornius (1652) die eerste noemenswaardige beoefenaar van die kerkgeskiedenis. Friedrich Spanheim wat in 1672 sy amp hier aanvaar het met 'n rede oor die nut en genot van die bestudering van die vroeë kerkgeskiedenis, was egter 'n veel bekwamer verteenwoordiger van die kerkgeskiedenis. In Utrecht het Wolzogen in 1664 professor in kerkgeskiedenis geword en in 1671 Burmannus. As teologiese wetenskap het die kerkgeskiedenis eers veel later in die Rooms Katolieke milieu verskyn. Die curriculum wat voorgeskryf is deur die keiserin Maria Theresa van Oostenryk in 1752 is opgestel deur die Jesuïet Gerhard van Swieten en het geestelike geskiedenis as 'n verpligte vak bevat. Ander Katolieke Duitse universiteite het hierdie Oostenrykse voorbeeld gevolg soos onder andere die universiteite in Ingolstadt, Heidelberg, Mainz en Bonn.

3. Kerkgeskiedskrywing in Suid Afrika

3.1 Agtergrond

Hofmeyr (1990:38-39) beweer dan ook dat sedert die Tweede Wêreldoorlog die sekulêre historiografie in Afrika en Suider Afrika aansienlik verander het. Die historiografie het 'n statusverandering van 'n kroniekmatige dissipline na 'n geïntegreerde wetenskap ondergaan en aan die ander kant word 'n nasionale bevooroordeeldheid vervang met 'n breër wêreldperspektief. Waar daar voorheen 'n persepsie of 'n valse beeld was as sou Afrika geen geskiedenis hê wat die moeite werd was om van kennis te neem nie moes historici vanuit Afrika alles in die stryd werp om hierdie beeld te verander. Hofmeyr wys dan daarop dat hierdie 'n moeisame fase in die geskiedskrywing in Afrika was as gevolg van die dekolonisasieproses en die ontmitologisering van verskeie ideologiese mites. Volgens Hofmeyr was 'n belangrike stap onderweg na 'n gedekoloniseerde geskiedenis die geleidelike ontwikkeling van analitiese geskiedenis, dit wil sê geskiedenis wat gebaseer is op veldwerk deur middel van mondelinge onderhoude en ondersoek ter plaatse. Dit staan teenoor die meer tradisionele argiefdeurvorste geskiedenis wat dikwels geag word as bloot die resultaat van 'n argiefversameling wat ook nog vanuit een of ander koloniale motief versamel was. Afrika-historici en ook die historici van ander Derde Wêreld-gebiede was baanbrekers in die versamel en gebruik van mondelinge oorleweringe.

3.2 Historiografiese tradisies in die Suider Afrikaanse konteks

3.2.1 Die imperialistiese tradisie

Die imperialistiese tradisie was uit die aard van die saak Europees georiënteerd en gerig. Hierdie tradisie het 'n pseudo-wetenskaplike rassistiese houding oor die sogenaamde minderwaardigheid van die

swartman gehad, maar dit het nietemin ruimte gelaat vir die moontlikheid tot ontwikkeling. Onkritiese uittreksels uit bronne van sendelinge, ontdekkingsreisigers en koloniste is dikwels in hierdie tradisie gemaak.

3.2.2 Sendingtradisie

Dit is so dat sendelinge die eerste Europeërs was om die geskiedenis, kultuur en taal waar te neem en te bestudeer. Hofmeyr sê dat die 19de eeuse sendelinge nie net die imperiale gedagte onderskryf het nie maar dat hulle dit selfs beskou het as die vervulling van Bybelse profesie. Hulle het Afrikageskiedenis geskryf in terme van die houdings en geldende teorieë van hulle tyd ten spyte van hulle edel motiewe.

3.2.3 Nasionalistiese tradisie

Die nasionalistiese tradisie maak aanspraak op 'n vaderlandse geskiedenis. So het die Afrikaner sy geskiedenis ervaar as 'n stryd teen die natuur, die inboorlinge en die Britse imperialisme. In die verzet teen bedreiging en die moontlike verlies van onafhanklikheid het daar teen die tweede helfte van die 19de eeu 'n Afrikanernasionalisme ontstaan wat die basis van hierdie historiografiese tradisie gevorm het. Hierdie geskiedskrywing was geslote en introspektief. Hierdie nasionalistiese tradisie het die geskiedskrywing in Suid Afrika baie skade aangedoen. Die verdediging van nasionalisme en van apartheid en ook somtyds naakte rassisme het die geloofwaardigheid van baie van die geskiedskrywing erg onder verdenking geplaas.

3.2.4 Ander tradisies in Suid Afrika

Hofmeyr (1990:40) beskryf die swart tradisie as slegs 'n variasie op die sendingtradisie. Hy sê dat die eksponente van hierdie tradisie meerendeels Christenintellektueles is wat opgelei was by sendingskole en afhanklik was

van sendingdrukperse. Meeste van hulle was predikante en onderwysers wat sielkundig vervreem geraak het van hulle oorspronklike Afrika-kultuur en dus ook in 'n mate van hulleself. Hulle het die universalisme en utopisme van die sendingtradisie gedeel en hulle wou hulle swart broeders ophef tot 'n beskaafde Christendom deur Christelikheid, opvoeding en nywerheidskole. Intellektualisme en godsdienstigheid het hulle gemotiveer en nie 'n swart historiese bewussyn nie. Die koloniale era word ook hoofsaaklik deur hulle gereflekteer deur te wys op die oorsprong, aard en gevolg van die koloniale wette en geen aandag word gegee aan die oorsake van weerstand, separatisme en Ethiopianisme nie. Hulle het op hierdie wyse die ontwikkeling van 'n swart historiese bewussyn vertraag.

Twee laaste tradisies wat deur Hofmeyr beskryf word is die sogenaamde liberale en die radikale revisionistiese tradisies. Volgens hom het die huidige revisionistiese historiografie gespruit uit die latere 19de eeuse liberale en humanistiese opvattinge van onder andere Europa wie se historiografie hoofsaaklik gekenmerk word deur 'n maatskappy-kritiese benadering. Hofmeyr (1990:41) haal dan ook aan uit **The historiography of Southern Africa** (1980:40) :

“They are now pursuing an integrationist historiography that treats Southern African history as the result of a give-and-take interaction....; they are attempting to counter the pseudo-scientific cultural chauvinism of their forbearers, the racist exclusivity of colonialist historians, and also the present-mindedness and “emotionalism” of the nationalists”

4. Tendense in die kerkhistoriografie

Hofmeyr (1990:42) sê dat aangesien die Derde Wêreldkontinente soos Afrika, Asië en Latyns-Amerika weinig aandag in die tradisionele geskiedskrywing ontvang het, is dit juis in hierdie kontinente waar daar ernstig na gestreef word om 'n gedekoloniseerde geskiedenis van kerk en samelewing van die onderskeie gebiede daar te stel. Hy skryf dan ook hoe daar in die jongste verlede heelwat aandag deur die "Ecumenical Association of Third World Theologians" gegee word aan die skryf van kerkgeskiedenis in die Derde Wêreld. Die doelwitte van hierdie vereniging se "Working Commission of Church History in the Third World" ten tye van hulle eerste konsultasie in Genève, Switserland in Julie 1983 stel dan ook dat 'n kerkgeskiedenis in die Derde Wêreld vir 'n aantal redes geskryf moet word. 'n Nuwe kerkgeskiedenis wat die nuwe situasie in die Derde Wêreld reflekteer na die Tweede Wêreldoorlog moet geskryf word, 'n geskiedenis waarin die kerke 'n eie selfstandigheid en 'n eie unieke manier van selfuitdrukking verlang. Hierdie geskiedenis van die kerk in die Derde Wêreld moet die realiteit van die ondervinding van die Derde Wêreld reflekteer soos geskryf deur Derde Wêreld kerkhistorici. Uitdrukking moet gegee word aan die nuwe verhoudinge van die kerk, ook ten opsigte van onderdrukte groepe. Hierdie kerke in die Derde Wêreld moet ook gehelp word om hulleself te verstaan in hierdie Derde Wêreldlande in die konteks van die ontwikkeling van hulle eie teologie binne in hulle eie unieke omstandighede. Daar moet ook 'n wedersydse verstandhouding tussen die kerke van die Derde Wêreldlande ontwikkel. Die Derde Wêreld se Christenskap moet ook op so 'n wyse beskryf word dat dialoog met die universele kerk daardeur aangehelp word.

Tesame met hierdie doelwitte is daar ook sogenaamde "guiding principles" deur hierdie vereniging daargestel. Kerkgeskiedenis van die Derde Wêreld behoort volgens hulle die storie van die kreatiewe ontvang en inkarnasie van die evangelie in die betrokke streke en kulture te wees in kontras met 'n blote

beskrywing van sendingbedrywighede. Hierdie geskiedenis moet die mense se kultuur en godsdiensbeoefening in ag neem soos wat dit was voor die koms van die Europese blanke kerke. Dit moet geskryf word vanuit die standpunt van die lyding van onderdrukte mense in die Derde Wêreld. Dit moet ook geskryf word vanuit die standpunt van die emansipering van die vrou en ander onderdrukte groepe soos kulturele minderhede, slawe en stamme wat deur uitwissing bedreig word. 'n Wetenskaplike instrument van sosiale analisering moet daargestel word om te bepaal wie die arme en onderdrukte in verskillende situasies is. Die geskiedenis moet dan ook in die gebiede geskryf word vanuit die ekumeniese oogpunt en dit moet die verskillende eienskappe van die onderskeie Christengroepe in gedagte hou. Dit moet 'n wetenskaplike geskiedenis wees met 'n pastorale eerder as 'n akademiese uitgangspunt. Die geskiedenis moet eerder aangepak word deur 'n span as deur 'n individuele navorser.

F A van Jaarsveld, 'n sekulêre historikus, het reeds in 1950 'n beoordeling gegee van kerkgeskiedskrywing soos dit op daardie stadium in Suid Afrika beoefen is. Hy het in 1950 'n werk getiteld **Apologetiek en objektiwiteit in ons kerkgeskiedskrywing**, gepubliseer. 'n Metodologies kritiese ondersoek wat deur hom gedoen is het aangedui dat Suid Afrikaanse kerkgeskiedenis in swart en wit beskryf word. Hy het S P Engelbrecht se werk, **Geskiedenis van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika**, ontleed. Hy het die werk behandel na sy metodiese en tegniese opbou, sy geskiedenisbeeld, beginsels en motiewe en bevind dan dat die geskiedenis as toevlug en beskutting geneem word. (Hofmeyr 1990:47)

Ook T N Hanekom het in 1956 geskryf dat kerkisme die grootste vyand van die kerkgeskiedskrywing in Suid Afrika is. Tydens sy professorale intrede in 1960 sê hy dan onder andere dat die kerkgeskiedenis steeds in die teken staan van 'n strydvraag,

“nie om die kerk, as die kerk van Jesus Christus in sy aansprake teenoor 'n ongelowige wêreld te handhaaf nie, maar 'n polemiekie, waarin

die een kerk die ander sy egtheid, geskiedkundige voorrang, besitreg of selfs bestaansreg in hierdie land wil betwis.” (Hofmeyr 1990:48)

Hanekom het ook by 'n latere geleentheid vier kenmerke van die Suid Afrikaanse kerkhistoriografie onderskei naamlik 'n kerkisties gerigte, kultureel gekleurde, etnies ingeperkte en aardrykskundig afgebakende geskiedskrywing. Gebrek aan 'n wyer visie het dan ook veroorsaak dat daar leemtes in die geskiedskrywing ontstaan het. Hy is ook van mening dat die kerke in Suid Afrika ook te dikwels besig is met 'n eie kerkgeskiedenis oftewel die sogenaamde Vaderlandse Kerkgeskiedenis en dit geld vir beide die Afrikaans- en Engelssprekende kerke. Volgens hom is ten spyte van belangrike bydraes wat gelewer is, in werklikheid maar nog altyd 'n kerklike outobiografie geskryf.

Hofmeyr (1990:48) sê egter dat E Brown waarskynlik die meeste moeite gedoen het om die stand van die beoefening van kerkgeskiedenis in Suid Afrika te evalueer en beoordeel. Hy sê dat dit nog dikwels gebeur dat die algemeen gangbare kerkgeskiedskrywing se voorveronderstelling subjektief gemotiveerd en kultureel bevooroordeeld is eerder as om teologies georiënteerd en objektief gerig te wees. Kerkgeskiedskrywing word te dikwels nog beskryf in terme van individuele kerke en tradisies, en dan ook volgens hulle onderskeie kulturele en etniese agtergronde en belange. Die fasette wat volgens hom regstelling vereis is

“eerstens die gebrek aan histories-teologiese verantwoordings van die Suid Afrikaanse kerkgeskiedskrywing en wel vanweë 'n verwaarloosings van die teologiese inslag en die gemis aan kritiese onderskeiding van onderliggende faktore; andersyds word die noodsaaklikheid van 'n wetenskaplike beoefening van die kerkgeskiedenis as teologiese dissipline beklemtoon.” (Hofmeyr 1990:49)

Brown onderskei dan ook die ontwikkelingsgang in die kerkhistoriografie in Suid Afrika naamlik 'n voor-wetenskaplike periode wat strek oor die 19de eeu heen tot en met 1911 toe die bekende J du Plessis 'n standaardwerk, **A History of Christian Missions in South Africa**, die lig laat sien het. 'n

Tweede fase strek vanaf 1911 oor die 20ste eeu heen en staan bekend as die wetenskaplike periode. Die tydperk na die Tweede Wêreldoorlog het geleidelik die weg gebaan vir meer onbevooroordeelde en wetenskaplike geskiedskrywing by beide die Afrikaanse en Engelse kerke. Die geskiedenis van die Engelse kerke is meestal opgeskryf deur algemene historici en na 1945 het die Engelse kerkgeskiedenis veel voordeel begin put uit 'n meer wetenskaplike en professionele wyse waarop die kerkgeskiedenis beoefen is. Ook onder die jonger kerke is daar twee tendense, die een verteenwoordig die benadering van Du Plessis wat die geskiedenis slegs uit die oogpunt van die oorsese of plaaslike sendende kerk benader. Die ander benadering is die waarin die geskiedenis vanuit 'n meer ontwikkelde en selfstandige geskiedsbewussyn beskryf word. Hofmeyr (1990:50) haal Brown egter aan waar hy sê dat die swartes se rol in die kerkgeskiedenis nie tot sy reg kom nie. Hy wys daarop dat sedert die Tweede Wêreldoorlog daar 'n aantal pogings was van swartmense om tot die Suid Afrikaanse geskiedskrywing 'n bydrae te lewer en dit is gesien as 'n produk van die politieke en nasionale bewussyn wat verband gehou het met die ontwaking van nasionalisme, nie net in die res van Afrika nie maar ook in Suid Afrika. Hofmeyr (1990:50) stel dat dit egter 'n onontkenbare feit is dat die Suid Afrikaanse kerkhistoriografie enersyds gekenmerk is deur 'n kleurbril en dat die geskiedenis deur daardie kleurbril gesien word en dat oorweging van bepaalde belangegroeperinge in hulle spesifieke verbondenheid met die land vooropgestel word. Die Afrikaanse kerkhistorikus het dikwels dus die kerkgeskiedenis vanuit 'n Afrikaanse gesigspunt en die Engelse vanuit 'n Engelse uitgangspunt benader.

5. Interpretasie en beoordeling

Hofmeyr (1990:50) stel 'n paar eise vir kerkgeskiedskrywing in Suidelike Afrika. Hy sê dat hoë wetenskaplike standaarde gehandhaaf sal moet word. Volgens hom impliseer dit dat akademies selfondersoekend te werk gegaan moet word en dat van die jongste wêreldwye besinning oor metodologie asook van nuwe tendense en benaderings tot die algemene historiografie kennis geneem sal moet word. Die aanwending van mondelinge oorlewering, veral in die geskiedenis van Suidelike Afrika is baie belangrik. Kerkhistoriografie sal volgens Hofmeyr ook al hoe meer 'n inheemse karakter moet kry. Hy noem dat Crafford in die verband 'n aantal belangrike aspekte uitwys naamlik of daar reeds bepaalde kriteria gefinaliseer is wat sal bepaal of 'n kerk of 'n godsdienstige beweging werklik kerk van Christus is of nie. Hy sê dan ook dat die geweldige wye veld wat deur die kerkhistorikus gedek moet word heelwat probleme skep en dat die relatief beperkte historiese bewussyn in Afrika ook oorbrug sal moet word. Die toekoms van die kerkgeskiedskrywing in Suidelike Afrika sal volgens Hofmeyr langs 'n nie-ideologiese benadering gesoek moet word.

Met hierdie eise wil skrywer hiervan sigself grootliks vereenselwig. Die belangrikheid van analitiese geskiedskrywing kan in ons dag in Suid Afrika nie oorbeklemtoon word nie. Veldwerk deur middel van mondelinge onderhoude en ondersoeke ter plaatse is die enigste metode waardeur die ryke geskiedenis van verskeie swart en gekleurde kerke in ons land opgeteken kan word. Kennis van die antropologie en selfs van 'n inheemse taal kan die kerkgeskiedskrywing tot groot voordeel strek. Daar is 'n groot behoefte aan 'n voetsool perspektief in die Suid Afrikaanse geskiedskrywing.

HOOFSTUK 2

DIE GESKIEDENIS VAN PRETORIA EN DIE HUIDIGE SITUASIE

1. Die Voortrekkers

Na die slag van Boomplaats in 1848 het die Voortrekkers Natal verlaat terug oor die Drakensberge en die Vaalrivier want Natal was nou deur die Engelse oorgeneem. Tien waens het deur die Elandspoort en Groenkloof getrek en verby die Fontainedal gegaan waar hulle 'n ou hartebees opstalletjie van 'n ene Lukas Bronkhorst aangetref het. Laer af waar die oostelike spoorweg byna 'n half eeu later die Apiesrivier sou kruis was daar ook die opstalle van Gerhard Stephanus Bronkhorst met sy skoonseun Phillip Karel Minnaar (Preller 1938:9).

Die trek wat hier aangekom het was een van Voortrekkermense uit die Vrystaat en uit Ohrigstad met 'n paar agterblyers uit Natal wat mekaar êrens op die hoëveld aangetref en saam getrek het. Onder hulle was die Fouries, Smits, Minnaars, Vermeulens, Van Rensburgs, Prinsloos en Pretoriusse (Preller 1938:9).

Die meeste van hulle het saam met Generaal Andries Pretorius uit die Vrystaat gekom waar hulle deur die Engelse beboet was en selfs in die gevangenis gewerp was as gevolg van hulle volgehoue stryd vir die Vrystaat se vryheid. Hierdie trekkers het die Apiesrivier 'n kristalhelder bron water gevind wat hier en daar 'n diep kuil gemaak het, ruig begroei was met verskeie inheemse plante en bome. Preller (1938:10) berig dat vir ongeveer 'n kwart myl hierdie trek onder 'n lower dak deur het getrek met weerskante 'n ondeurdringbare boskasje van brame, katbos en kreupelhout. Net soos Elandspoort was ook Daspoort oordek met 'n verskeidenheid van hoë bome. Dit was 'n boomryke lusoord langs die Apiesrivier, mooi natuurskoon en

geseënd met 'n lieflike klimaat en baie water. Daspoort was beskryf as so eenkant dat dit slegs met 'n perd bereik kon word (Preller 1938:14). Die omgewing waar Burgerspark vandag geleë is was beskryf as 'n leeunes. So erg was die leeus en so groot die skade wat deur hulle aangerig is, dat die manne gereeld jag gemaak het op die leeus. Woensdae en Saterdag was in besonder die tyd van leeujaag al langs die rivier af (Preller 1938:14).

'n Ene Veldkomet Andries van der Walt het op die linkerkantste wal van die rivier gewoon op grond wat hy later aan President Pretorius verkoop het vir die uitleg van die dorp. Die middelste gedeelte van die stad, of wat vandag as Pretoria Sentraal bekend staan was bedek met bome wat as bontveld beskryf is. Dit bestaan uit klompies en groepe bome met oop plekke tussen in wat aan die hele gebied 'n parkagtige voorkoms gegee het waar die wag-'n-bietjie, en die wit buffelpeer se bloeisels in die somer die lug gevul het met die heerlikste geure. Die bome is ongelukkig weggekap toe Andries Pretorius met sy opmetings begin het. Elandspoort en die teenswoordige Arcadia het min of meer ook uit bontveld bestaan. Die gebied reg langs die rivier was egter dig begroei tot bo in die poort (Preller 1938:14).

Die Apiesrivier is deur die vroeë Matabeles Enzwabuhlungu genoem wat letterlik vertaal word as iets wat seermaak. Dit was as gevolg van die uitwerking van die skerpe dolomiet waar die rivier ontspring het op die kaal voete van die vrouens wat water moes aandra (Preller 1938:19). Andrews en Ploeger (1989:10) beweer egter dat dit nie so is nie en dat die rivier vernoem is na die baie blouapies wat tussen die bome en die bosse op die rivierwal baljaar het, waarvan die vroegste aantekening gebruik was deur ds. Dirk van der Hoff waar hy verwys het na "*De gemeente gelegen aan de Aaprivier*". Dr. N J van Warmelo 'n gewese staatsetnoloog het egter aangeteken dat die vallei vroeër deur hoofman Musi (Msi) en sy mense bewoon was, wat 'n Ndebele stam was. Volgens hom kom die naam van die hoofman se seuntjie Tswanie wat klein apie beteken.

2. Die eerste swart bewoners

Die Bakwena stam, 'n wes Sothostam het in die 17de eeu oor 'n gebied geheers wat in terme van die huidige benamings deur die Krokodil-, Apies-, en Pienaarsrivier begrens was. Hierdie gebied was bekend vir sy weelderige plantegroei, volop water en wild en daar het 'n mate van vrede geheers tot met die koms van die grondlegger van die Matabeleryk Mzilikazi, of ook genoem Silkaats. Hierdie leier het in 1825 met sy volgelinge uit Zoeloeland aangekom om daar, sowel as in ander gebiede waar hy en sy impis tot met hulle tog na die noorde in omstreeks 1837 verskyn het, 'n bewind gevoer wat deur verwoesting, roof, moord en doodslag onder plaaslike gevestigde stamme gekenmerk was. Toe Mzilikazi in 1826 sy veldtog teen die Bakwena afgesluit het was die stam grootliks uitgewis. Die wat oorgebly het was vlugteling of vasalle van die Matabeles en het in haglike omstandighede geleef. In teenstelling met hulle was daar Matabeles wat groot gebiede noord en suid van die Vaalrivier ontvolk het wat welvarend en magtig was (Andrews en Ploeger 1982:2-3).

Onderwyl die land skoongemaak was van sy oorspronklike bewoners het die verslaafde stamme hulleself afgesloof om vir Silkaats sy nuwe groot militêre krale te bou. Silkaats het aan die suidekant van Meintjieskop vir hom 'n kraal gebou waar sy hutte die kleine plato oordek het waar vandag die Presidentswoning te sien is asook waar die Uniegebou vandag geleë is. Vanaf Meintjieskop het Silkaats sy impis uitgestuur, noord en wes en die verwoesting volgehou. Later teen ongeveer 1826 het hy 'n nog groter kraal gebou in die warmer streke agter die Magaliesberge. Van die vestings en Kingwini (die plek van die mis) het volgens sommige skrywers op die regterwal van die Apiesrivier naby die huidige Pretoria Noord gestaan terwyl die Hoofstat van Mzilikazi toe tussen die Apies- en die Krokodilriviere geleë was (Andrews en Ploeger 1989:3).

Daar was net een man wat Mzilikazi se oorheersing betwis het en dit was Dingane wat Mzilikazi se eertydse hoof Chaka opgevolg het. Twee keer het Dingane se impis vir Mzilikazi aan die oostekant van Pretoria aangeval. Die eerste van dié aanvalle het in April 1830 plaasgevind toe Moffat Mzilikazi die eerste keer besoek het en net ses jaar voordat Louis Trichardt en Van Rensburg met hulle trek van agtien waens gedurende die groot trek deur die gebied getrek het na die noorde toe. Toe hierdie aanval plaasgevind het, was dit toevallig so dat Mzilikazi se impis weg was na die noorde waar hulle besig was om Makalanga te plunder. Mzilikazi het nietemin 'n impi saamgetrek deur al die ou manne en die jong seuns, die Kehlas en die Abafane bymekaar te raap en die vyand met hulle tegemoet te trek. Nhléla die seun van Sompisi wat later jare die Zoeloes teen die Voortrekkers in Natal aangevoer het was die leier van die Zoeloe impi gewees. Die slag was 'n oorweldigende oorwinning vir die Zoeloes gewees en Mzilikazi moes onder baie benoude omstandighede die wyk neem na 'n bergsvesting terwyl die Zoeloes sy krale langs die Apies- en Krokodilriviere geplunder en tot die grond afgebrand het (Preller 1938:20).

Ook in hierdie tyd het 'n groep Griekwas onder leiding van Barend Barendse 'n aanval op Mzilikazi se stat gedoen. Nadat sowat tienduisend beeste van Silkaats gesteel is, is die Griekwas sowat dertig myl wes van Pretoria in die nag deur die impis van Silkaats aangeval. Van die duisend man van Barend Barendse het slegs twee kon wegvlug om die verhaal te vertel aan die weduwees tuis (Preller 1938:20-21).

3. Die stigting van Pretoria

In 1839 is Potchefstroom aangelê as die eerste Voortrekker nedersetting aan die noordekant van die Vaalrivier. Dit het 'n natuurlike middelpunt gevorm van die wordende Voortrekkerstaat ten weste van die Drakensberg. Met Potchefstroom as deurgang was die bewoonde Transvaalse gebied basies die omgewing van die Magaliesberg. Na die algemene volksverhuising na noordoos Transvaal in 1845 en die stigting van Andries Ohrigstad en die verplasing van die volksraad na laasgenoemde het die swaartepunt van die gebied noord van die Vaalrivier weg van Potchefstroom af beweeg. Die stigting van Andries Ohrigstad as die nuwe regeringsetel was bedoel om die nuwe gebied buite die Engelse invloedssfeer te plaas. Potchefstroom sou dus geen volksraadsvergaderings meer gehuisves het nie aangesien hierdie omgewing na die volksverhuising as 'n "adjunkt kolonie" beskou was (Rex 1960:13).

'n Gedeelte van Hoofkommandant Potgieter se volgelingen het egter uit die koorsgeteisterde en verafgeleë Ohrigstad na die Potchefstroomse wêreld teruggetrek. Daar het ook veral lede van die Kruger familie aan weerskante van die Magaliesberg kom woon. Die meerderheid van Potgieter se aanhangers het gedurende 1847 en 1848 hulle in Noord-Transvaal gaan vestig en daar die dorp Zoutpansbergdorp aangelê. Gedurende 1848 is die bevolking langs die Magaliesberg aansienlik versterk deur die aankoms van Kommandant Generaal Andries Pretorius uit Natal saam met sy volgelingen onder wie die trekgeselskap van 'n ene J J Fourie. Die swaartepunt in die Transvaalse gebied het geleidelik weer weswaarts teruggeskuif. Die middelpunt vlietende beweging was egter teen die einde van die dekade 40 grotendeels beëindig en van toe af sou die Magaliesberg al hoe meer die middelpunt van die Transvaalse gebied word veral weens die teenwoordigheid van Andries Pretorius (Rex 1960:13-14).

Die totstandkoming van die verskillende Transvaalse gemeenskappe en die gevolglike vorming van partyskappe het aanleiding gegee tot misverstande en verwydering en pogings is van tyd tot tyd aangewend om 'n eenheid te bewerkstellig uit die verskillende verspreide gemeenskappe asook tussen botsende leierspersoonlikhede. Daar is 'n dringende behoefte gesien om die hele bewoonde Transvaalse gebied en bevolking onder een sentrale regeringsgesag te bring wat ook gevestig sou wees by een sentrale permanente regeringsetel en veral teen die einde van die veertiger en begin van die vyftiger jare het hierdie saak dringende aandag geniet (Rex 1960:14).

Twee volksvergaderings word gehou naamlik een te Hekpoort op 9 Februarie 1849 opgevolg deur een by Van der Merwesdrift aan die Olifantsrivier op 22 Maart. Tydens laasgenoemde volksvergadering was daar burgers teenwoordig vanuit al die distrikte noord van die Vaalrivier naamlik Marico, Mooirivier, Magaliesberg, Ohrigstad en Zoutpansberg met die doel om soos dit gestel was

“eindelyk met de hulp des Heren eene regeering, een wet, en een regt, een oorlog en een vrede over het geheelen land te brengen” (Rex 1960:15).

Hierdie byeenkoms aan die Olifantsrivier het dan ook die daarstelling van 'n volksraad as die hoogste gesag aanvaar. Die eerste sitting van die volksraad is gehou te Derdepoort wat geleë was aan 'n spruit in een van die reeks poorte noord-oos van die huidige Pretoria. Hierdie plaas het behoort aan 'n man met die naam van Roelof Janzen (Rex 1960:15).

Die volksraadsittings is op verskillende plekke reg oor die Transvaal gehou. Dit het dikwels gebeur dat die Lydenburgers wat twaalf uit die vier-en-twintig lede van die volksraad gehad het die besluite van Potchefstroom en Magaliesberg (Rustenburg) geвето het. Andries Pretorius het een volksraadsitting in Lydenburg nie bygewoon nie want hy het gesê hy vrees 'n opstand onder die swartes en hy het dringend gevra dat daar na 'n meer sentrale regeringsetel gekyk moet word (Rex 1960:23).

'n Memorie bestaande uit 132 handtekeninge is opgestel en daarin is gevra dat daar tot die stigting van 'n sentrale hoofstad oorgegaan moet word. Dit was nie duidelik of die memorie bedoel het dat die pas gestigte dorp Rustenburg dié hoofstad moes wees en of daar 'n geheel nuwe stad aangelê moes word nie. Die dorp Rustenburg het egter tot 1865 nog die eiendom van die Nederduitsch Hervormde gemeente gebly en is eers in daardie jaar aan die regering van die Zuid-Afrikaansche Republiek oorgedra. In die loop van Maart 1852 het daar 'n geskiedkundige versoeningsvergadering van die volksraad op Rustenburg plaasgevind. Vrede is gemaak tussen Potgieter en Pretorius en vir hierdie volksraadsitting is 'n spesiale volksraadsgebou op een van die Governmentserwe aan die noordweste kant van die kerkplein op die hoek van Loop- en Pleinstrate opgerig. Dit het die vermoede laat ontstaan dat Rustenburg die setel van die Regering van die Zuid-Afrikaansche Republiek sou word en die dorp waaronder die drie ander dorpe te wete Potchefstroom, Lydenburg en Zoutpansberg sou ressorteer. Rustenburg is die enigste dorp wat deur Kommandant Generaal Andries Pretorius gestig is en waarvan hy die terrein en kerkplein self aangedui het. Generaal Andries Pretorius en sy familie was woonagtig in die Rustenburg distrik. (Rex 1960:31-32).

Van die 17de tot die 19de Maart 1852 is die eerste voltallige volksraadsvergadering dan ook op Rustenburg gehou. By hierdie geleentheid is daar 'n vergadering van die Krygsraad op Rustenburg gehou en is baie belangrike besluite oor die landsverdediging geneem (Pelzer en Prinsloo 1951:4).

Die eerste algemene kerkvergadering van die Nederduitsch Hervormde Kerk in Transvaal het ook in Rustenburg plaasgevind. By hierdie geleentheid is ds. Dirk van der Hoff offisieel verwelkom en sou daar oor die inlywing onder die Kaapse sinode besluit word (Pelzer en Prinsloo 1951:58).

Op 23 Julie 1853 sterf Andries Pretorius in die ouderdom van 54 jaar. Potgieter is 'n paar maande voor dit oorlede as gevolg van blootstelling en ontberinge (Preller 1938:45). Pretorius het op sy sterfbed twee merkwaardige briewe namens hom laat skrywe. Die een was aan sy kinders gerig van wie hy enkeles vroeër baie skerp moes tereg wys en waarin hy by hulle pleit om in vrede en liefde met mekaar te leef. Die tweede brief was gerig aan die lede van sy ou krygsraad wat altyd sy getrouste en lojalste ondersteuners was. Hy waarsku hulle in die brief om te waak vir hulle kerk want hy het gesê as die Christelike godsdiens verval dan sal ook die staat verval en dan sal ook die seën oor die land en volk verval (Preller 1938:45).

In die jaar van sy dood word daar 'n besluit in die volksraad geneem om 'n nuwe dorp in die middel van die land op te rig en dit na hom te vernoem naamlik Pretoria. Tydens 'n sitting van die volksraad te Lydenburg word daar gevra dat die volksraad vir die doel van die voorgestelde dorp twee geskikte plase wat geleë is aan die Apiesrivier sal koop. Die plase was die eiendom van ene J J P Prinsloo en Andries van der Walt (Preller 1938:48).

Bulpin (1974:91) wys daarop dat Andries van der Walt die Distriksveldkornet was en dat Prinsloo 'n Joachim Prinsloo was wat Twee Duim genoem is as gevolg van 'n misvormde hand. Dit was veral as gevolg van Marthinus Wessel Pretorius wat sy pa opgevolg het se bemoeienis dat hierdie grond aangekoop is. Aanvanklik is van Pretoriusstad gepraat (Preller 1938:15). 'n Ene J Stuart wat gedurende die vroeë middel vyftiger jare die Transvaalse gebied met sy ossewa deurkruis het praat van sy besoek aan Pretorium. So skryf 'n ene Veldkornet H van der Walt in 'n brief gedateer 3 Oktober 1854 aan die Kommandant Generaal vanaf Pretorium. Veldkornet van der Walt skryf egter later 'n brief vanaf Pretoria. In teenstelling hiermee skryf ds. Dirk van der Hoff egter in 1856, ses maande nadat die naam Pretoria amptelik aangeneem is egter weer 'n brief aan die volksraad en gebruik drie maal nog die naam Pretoriusdorp. Daar is selfs sprake dat ouderling Smit voorgestel het dat die koppeltekennaam Pretoria-Philadelphia gebruik moet word. Dit

sou wys op die broederskap tussen Andries Pretorius en sy broers Bart en Albertus wat in baie van die generaal se veldtogte sy regterhand was en eindelik op die plaas Broederstroom gewoon het. Pretoria is die vroulike vorm van Pretorius en daar is self geïnsinueer dat dit moet dui op Pretorius se vaderlandsliewende vrou. Die naam Pretoria word egter vasgestel in 'n volksraadsbesluit wat op die 16de November 1855 te Potchefstroom geneem is toe Kommandant Generaal Marthinus Wessel Pretorius met die kerk se steun die saak aangeroei het. Die volgende besluit is by hierdie geleentheid geneem:

"Artikel 70.- Voorgekomen de Kommandant Generaal, M.W. Pretorius, vragende of de twee door SEd. gekochte plaatsen, van de heren Prinsloo en van der Walt, nu voor 'n dorp kunnen worden aangenomen.

De Ed. Raad keurt dit voorstel goed, en neemt de twee plaatsen aan tot 'n dorp, onder de benaming van Pretoria.

Verder is overgelaten aan de Kommandant Generaal Pretorius, om meerdere erven te verkopen tot bestrijding der schuld, en voor ZEd. uit te houden 'n blok grond, ter zijner dispositie" (Preller 1938:56)

Marthinus Wessel Pretorius se versienheid om self hierdie twee plase aan te koop en dit toe later aan die regering oor te dra het hom dus geloon. Veral nadat op die 17de Junie 1854 aangekondig is dat die kerkraad 'n nuwe gemeente op die plaas Elandspoort goedgekeur het, was dit duidelik dat Pretorius se ideaal nie anders kon as verwesentlik word nie (Engelbrecht et al 1952:11).

Nadat in 1858 'n grondwet vir die Republiek aangeneem was het Potchefstroom geword die "hoofdplaat" van die Republiek en Pretoria die regeringsetel. Op 6 Februarie 1858 word aan die volksraad 'n voorstel voorgelê dat Pretoria ook die setel van die regering moes word. As redes word aangevoer dat Potchefstroom se ligging ongeskik was vir die setel van die uitvoerende gesag omdat dit op die uiterste grense van die staat geleë was. Tweedens dat Pretoria aangelê was ter nagedagtenis van

Kommandant Generaal Andries Pretorius en derdens omdat die volksraad reeds die aanleg van die dorp goedgekeur het en ook omdat die kerkraadsittings reeds daar gehou was tot die gemak van Lydenburg en Zoutpansberg. Om hierdie redes en veral met die kerk in gedagte moes Pretoria ook die setel word van die regering (Preller 1938:58).

Teen die einde van 1857 het Pretoria 'n afsonderlike distrik geword en sy grense het byna 'n kwart van die Zuid-Afrikaansche Republiek beslaan. Philip Bronkhorst is aangestel as Landdros. Die ganse Witwatersrand tot aan Krugersdorp het binne die Landdrosdistrik geval. Drie jaar later word nog 'n paar plase en gedeeltes van plase rondom Pretoria aan die dorpsgronde toegevoeg. Die plase sluit in Nooitgedacht en gedeeltes van Daspoort en Elandspoort, wat eweneens van President Pretorius oorgeneem is (Preller 1938:58). As vergoeding het Pretorius die oordrag van 'n stuk grond ontvang. Die grond was geleë noord van Kerkstraat met Du Toitstraat aan die ooste, Potgieterstraat aan die weste en die Apiesrivier aan die noorde as grense en met uitsondering van 'n aantal erwe aan Kerkplein geleë en die blok op die hoek van Kerk- en Potgieterstrate (Preller 1938:58).

'n Dag nadat die eerste kerkgebou in Pretoria ingewy was word die Vierkleur die eerste keer gehys. Die Vierkleur is deur ds. Dirk van der Hoff ontwerp en in 1860 word die Vierkleur aangeneem as nasionale vlag van die Zuid-Afrikaansche Republiek (Preller 1938:57). 'n Baie bekende straat in Pretoria naamlik Skinnerstraat is vernoem na een van die bouers van hierdie eerste kerkgebou op Kerkplein. Skinnerhof en Skinnerspruit sowel as Skinnerstraat is na William Skinner vernoem. Hy is in 1828 in Canterbury, Engeland gebore en kom in 1840 Natal toe saam met sy neefs, die Devereux-broers wat boukontrakteurs was. Generaal Andries Pretorius het hulle aangemoedig om Pretoria toe te kom deur hulle opdrag te gee om sy huis op Grootplaas, sy eiendom by die Hartbeespoortdam, te bou. Die huis is in 1853 voltooi en daarna bou hulle in 1857 die eerste kerk op die plein sowel as die eerste Raadzaal. Skinner se tweede vrou was 'n kleindogter van Piet

Retief. Skinner was ook landdros van 1869 tot 1871. Hy is in 1885 oorlede en in die Kerkstraat begraafplaas begrawe. (Andrews en Ploeger 1989:59-60).

In 1857, dieselfde jaar wat die kerkgebou voltooi is het 'n ene Andries Francois du Toit, 'n vriend van President M W Pretorius hom in Pretoria kom vestig. Met sy aankoms in 1857 aanvaar hy die pos van landdros en word aan hom die opdrag gegee om die dorp amptelik uit te lê. Die grense van Pretoria was destyds Boomstraat wat moontlik oorspronklik Schuttestraat genoem was, Potgieterstraat wat toe nog naamloos was, Scheidingstraat en Du Toitstraat, wat na A F Du Toit vernoem is. Du Toitstraat het die grens gevorm tussen die dorp en Du Toit se plaas wat hy vir 'n Basoetoeponie by President M W Pretorius geruil het. Du Toit het sy plaas Arcadia genoem na die Griekse distrik wat dikwels in die poësie as pastorale idille geïdealiseer word. Du Toit het in 1871 sy plaas aan Stephanus Jacobus Meintjies verkoop en hyself het hom op Middelburg gaan vestig waar hy die res van sy lewe gebly het en begrawe is (Andrews en Ploeger 1989:27).

Du Toit het begin om die dorp uit te lê rondom die sentrale Kerkplein. So het die teenswoordige stad van reguit strate en vierkantige blokke tot stand gekom deurdat hy 'n enkele 50 voet uitmetingsketting en ander tuisgemaakte instrumente gebruik het, onder andere 'n meetinstrument wat hy van 'n ou skut se teleskoop gemaak het (Bulpin 1974:91).

Die snelle groei van Pretoria word geïllustreer deur, dat die stuk grond wat Du Toit by Pretorius geruil het vir 'n Basoetoeponie, in 1865 aan Meintjies verkoop is vir £1 200. Hierdie Stephanus Jacobus Meintjies het die dorp se eerste watermeul op die walle van die Apiesrivier by Leeubrug in Kerkstraat opgerig. Hy het in Du Toit se huis oorkant die meul gewoon. Die grond om Meintjieskop is in 1909 aan die regering vir £ 32 500 verkoop en die stadsraad het nog 'n deel ter waarde van £ 25 000 geskenk vir die oprigting van die Uniegebou. Dit het geskied op die perseel wat Lord Selbourne

beskryf het as een van die heel mooistes in die wêreld (Ploeger en Andrews 1989:45).

Met die koms van Du Toit het daar in die middel van wat tans Kerkplein is 'n klein grasdak kerkgeboutjie gestaan wat nog nie heeltemal afgewerk was nie. Generaal Pretorius se instruksie aan die opmeter was dat die kerkie, waar dit daar staan die middelpunt van die dorp moes word. Dit moes voorsien word van 'n groot plein, groot genoeg vir die ossewa en tente gedurende nagmaal. Daar het rondom twaalf huisgesinne in die omgewing van die kerkie gebly. Een van hulle was Dolf Jansen die dorpsmid wat onderneem het om die hoekpenne vir die dorpsere te maak. Ook J J P Prinsloo of Joachim Twee Duim wat self 'n volksraadslid was, het naby die kerk gewoon. Du Toit het nadat hy Landdrost geword het gaan woon op Erf 250 op die hoek van Koch- en Vermeulenstrate. Nadat Du Toit met Pretoria klaar was het hy Arcadia opgesny in 82 erwe. Stephanus Jacobus Meintjies aan wie Du Toit Arcadia verkoop het, het later die eerste Registrateur van Akte geword. Meintjies Snr. het sy wissel aan du Toit afgelos met sogenaamde Goevermentsnote of "Mandate" wat 'n gedwonge koers gehad het d.w.s. 'n wettige betaalmiddel was en toe ongeveer 'n half kroon in die pond werd was. Op hierdie wyse het Du Toit slegs ongeveer £250 ontvang vir sy Arcadia blok (Preller 1938:60-61).

Nog 'n bouer aan die eerste kerkgebou 'n ene Hendrik Vermeulen na wie 'n straat in Pretoria vernoem is, was 'n messelaar en ambagsman wat hom in 1848 in die omgewing van Pretoria kom vestig het. Hy was ook behulpsaam met die dorpsuitleg. Die eerste volksraadsitting op 26 Mei 1856 vind aan die huis van Mnr. Hendrik Vermeulen plaas. Hendrik Vermeulen se eerste huis was op die Kerkplein geleë. Hy het later getrek na 'n huis naby die huidige gebou van die Pretoria News. Vermeulenstraat het vroeër tot by Craigielealandoed gestrek maar die gedeelte onder die Uniegebou is uitgekoop om die tuine te vestig (Andrews en Ploeger 1989:67-68).

Andries Francois du Toit het aan sy seun Senator Gert du Toit vertel dat die ketting waarmee Pretoria opgemeet is een was wat uit vyftig langwerpige metaal skakels bestaan het, wat elkeen een voet lank was. Preller (1938:64). Dit het vyftig Hollandse voete uitgemaak wat een en vyftig Engelse voete was. Die ketting is een wat sy vader in Kaapstad gekoop het. Jare daarna het behoorlik gekwalifiseerde landmeters met moderne instrumente die stad oorgemeet en was almal verbaas oor die noukeurigheid van die oorspronklike opmeting. Die oorspronklike opmeting het bykans een jaar geneem.

Aan die begin van Januarie 1860 is Marthinus Wessel Pretorius verkies as President van die Oranje Vrystaat. Pretorius het gereël om ses maande verlof te kry van die Transvaalse regering en hy het in gedagte gehad om 'n eenheid tussen Transvaal en die Vrystaat te bewerkstellig. Die Potgieter en Lydenburg faksies was Pretorius nog steeds nie goedgesind nie en het hierdie aksie van hom met groot agterdog bejeën. Marthinus Wessel Pretorius is nietemin die persoon wat as die grondlegger van Pretoria beskou kan word. Hy was die seun van Kommandant Generaal Andries W J Pretorius en was gebore op die plaas Pretoriuskloof in die Graaff-Reinet distrik op die 17de September 1819 en het sy vader na Natal vergesel. Hy het 'n aangename persoonlikheid gehad, was hoflik, vriendelik en baie ernstig met 'n heldere insig in kontemporêre aangeleenthede. Hy het homself nooit op die voorgrond gestel nie en het homself nooit toegelaat om beïnvloed te raak deur gedagtes wat vir homself tot voordeel sou strek nie. Na die afsterwe van sy vader is hy gekies as Kommandant Generaal en op die 6de Januarie 1857 is hy ingesweer as die eerste President van die Zuid-Afrikaansche Republiek. Hy het homself daarvoor beywer om 'n verenigde Boererepubliek noord van die Oranjerivier tot stand te bring wat aan kerk en staat losgemaak sou wees van alle andere gesag buite sy grense. Een van die vrugte van sy toewyding was die stigting van Pretoria wat as 'n sentrale hoofstad gedien het. Hy is in 1864 en weer in 1869 as President herkies wat hy gebly het tot in 1871. Marthinus Wessel Pretorius het gesterwe te

Potchefstroom op die 18de Mei 1901 en hy is begrawe in die ou begraafplaas in Potchefstroom waar 'n monument ter ere van hom op die 4de Oktober 1913 deur die toenmalige eerste minister Generaal Louis Botha onthul is (Engelbrecht et al 1952:9).

Nagmaal op Kerkplein (Booyens 1982)

4. Verdere geskiedenis van Pretoria tot en met die Anglo-Boereoorlog

Nadat Marthinus Wessel Pretorius aangewys is as President van die Oranje Vrystaat is J H Grobler aangestel as die waarnemende President. Pretorius was skaars uit Transvaal, of die volksraad te Pretoria het 'n resoluëie aanvaar wat Pretorius verbied het om op enige wyse in Transvaal se aangeleenthede in te meng gedurende sy ses maande verlof. Die staatsekretaris Schubart, na wie ook 'n straat in Pretoria vernoem is, was ontslaan omdat hy saam met Pretorius na die Oranje Vrystaat gegaan het en Kaptein J Struben is in sy plek aangestel. Ook Struben het 'n straat in Pretoria na hom vernoem gekry wat vandag nog bestaan. Aan die einde van die ses maande periode het Pretorius weer drie maande verlof van die Vrystaat geneem en teruggekom Transvaal toe om hier sake te kom bespreek. Die volksraad het hom 'n baie koel ontvangs gegee toe hulle op die 10de September in Pretoria byeenkom. Ten spyte van die feit dat Pretoria se naam Philadelphia-Pretoria was wat broederliefde beteken, was die stad reg aan sy begin reeds in 'n burgeroorlog gedompel. Tydens 'n vergadering wat in Potchefstroom gehou was het Kommandant Generaal Schoeman vir Pretorius vuriglik ondersteun. Hy is ook tydens hierdie vergadering as waarnemende President aangestel en beide Grobler en kaptein Struben is uit hulle posisies gesit. W C van Rensburg was aangestel as waarnemende Kommandant Generaal en 'n komitee van 5 mans was aangestel om toe te sien dat al hierdie besluite uitgevoer word en dat 'n nuwe volksraadverkiesing gehou sal word voordat Pretorius terugkeer. Op die 14de Januarie 1860 het Schoeman die volksraad byeengeroep alhoewel dieselfde vergadering in Potchefstroom die volksraad ontbind het. Chaos het nou geheers en daar was totale verwarring, baie van die volksraadslede het die volksraadsitting met hulle gewere bygewoon. Die volksraad wat in Pretoria byeen gekom het, het besluit om hierdie waarnemende raad van vyf te arresteer en op die 13de Februarie is hierdie individue verhoor en beboet. Daar was nou 'n opstand oor die hele Transvaal gewees. Die Pretorius faksie was baie ongelukkig met Schoeman omdat hulle geglo het dat hy hulle verraai het. Onder

aanvoering van Paul Kruger het 'n mag opgetrek na Pretoria om Schoeman uit te sit. Pretoria was in 'n totale paniek. 'n Burgeroorlog was onafwendbaar. Ten spyte van die pleidooie van 'n paar invloedryke burgers tot kalmte, was die vergieting van bloed onafwendbaar. Pretorius het spesiaal van die Vrystaat af gekom om as voorsitter van die vergadering op te tree. M W Pretorius het die naam Pretorius gedra wat vir baie van die burgers in die land opsigself iets magies beteken het. Pretorius was egter by verre nie so 'n man soos sy vader was nie en Manfred Nathan in sy biografie van Paul Kruger sê van hom:

"M W Pretorius was far from being the man his father had been. It is said that he was vacillating, undecided and unreliable. He was approachable and urbane and not quick to seek 'n quarrel, though, on the other hand, he was prone to rashness and often embarked on serious ventures without due consideration." (Lamb 1974:67)

Die vergadering, onder voorsitterskap van Pretorius, het nou besluit dat 'n nuwe volksraad aangewys moes word en dat almal onder die gesag van dié nuwe volksraad sou buig. Pretorius het egter teruggekeer na die Oranje Vrystaat. Die nuwe volksraad is verkies en het in Pretoria byeengekom in April 1862. Die nuwe volksraad het egter dadelik besluit om van Schoeman ontslae te raak asook van al die hoofde van die verskillende staatsdepartemente. W C van Rensburg is aangestel as die nuwe waarnemende President. Schoeman het hierdie besluit totaal en al verwerp. Hy het geweier om dit te aanvaar en het in sy amp aangebly wat beteken het dat daar twee regerings in Transvaal was. Paul Kruger het egter nou die ondersteuners van Pretorius bymekaar gemaak en het opgeruk na Pretoria. Schoeman en sy volgelinge het Potchefstroom toe gevlug waar die landdros Jan Steyn en 'n aantal van die burgers hom ondersteun het. Kruger het hom egter agtervolg. Potchefstroom is 'n paar keer deur die verskillende magte beset. In 'n klein skermutseling is 'n jong man in Pretoria gedood deur die burgeroorlog. Paul Kruger het wagte orals om Pretoria geplaas om te verhoed dat Schoeman uit die stad uitvlug en sodoende ondersteuners in die platteland gaan werf (Bulpin 1974:95).

'n Jong man met die naam van Jacobus du Toit, 'n seun van die Pretoria landmeter was egter op pad om by sy meisie te gaan kuier. Met sy gedagtes baie duidelik op ander plekke het hy nie die wag hoor uitroep om te stop nie. Hy is noodlottig gewond en sy perd is onder hom doodgeskiet. Bloedstraat is na hom vernoem (Bulpin 1974:95). Andrews en Ploeger (1989:14) beskryf die gebeure soos volg:

"Die huidige naam roep 'n episode tydens die rebellie van 1862- '63 in herinnering, toe Kommandant-generaal Stephanus Schoeman se eiendom Klein Schoemansdal, deur 'n mag onder Kommandant S J P Kruger omsingel is om enigiemand te verhoed om in of uit te gaan."
"Berigte oor wat toe gebeur het, wissel. Dit was Sondag, 14 September 1862, 'n stormagtige, winderige dag, en die wag se roep, "Halt wie gaan daar", is nie gehoor nie of nie op gereageer nie, skote is geskiet en bloed het gevloei. Sommige verslae lui dat Du Toit gedood is, ander dat hy gewond is; en die derde groep hou vol dat dit die perd was wat getref is."

Ten spyte van nuwe verkiesings en pogings om die probleme op te los het 'n Kommandant Jan Viljoen van die Marico distrik met 'n sogenaamde volksleger of 'n volksweermag opgeruk na Potchefstroom. Paul Kruger het weereens op die toneel verskyn met sy "staatsleger" of weermag van die staat. Hierdie "staatsleger" van Viljoen en Schoeman het na Pretoria opgetrek op die 23ste Desember vir 'n finale afrekening. Die gewone burgers en regeringsondersteuners het almal of gevlug of het iewers skuiling gesoek. Op die 5de Januarie 1864 het die finale slag tussen Viljoen se ondersteuners en die van Paul Kruger plaasgevind. Vyf mense is gedood en ongeveer dertig gewond. Kruger homself het twee mense verloor en sewe is gewond. Op die 15de Januarie 1864 nadat Pretorius weer uit die Vrystaat uit teruggekeer het, is vrede op die ou einde finaal gesluit. Nuwe verkiesings is gehou en Pretorius is weereens aangewys as President, terwyl Paul Kruger die Kommandant Generaal geword het. Pretorius het nou alle hoop op eenheid met die Oranje Vrystaat vaarwel geroep (Bulpin 1974:95-96).

Ten spyte van die feit dat Pretoria se begin in broederliefde was het bloed baie spoedig gevloei. Op die 20ste November 1871 is Pretorius egter verplig om te bedank. In sy laaste verklaring aan die volksraad het hy erken dat hy nie langer die land se regering kon behartig nie (Lamb 1974:83). Na 'n aktiewe rol wat hy gespeel het om die onafhanklikheid van die ZAR weer terug te kry gedurende die anneksasietydperk het Pretorius naby Potchefstroom op sy plaas gaan boer. Gedurende die laaste dae van die Zuid-Afrikaansche Republiek se bestaan was hy aangestel as die waarnemende historikus vir die Staat waarvoor hy £300 'n jaar verdien het. Vir hierdie taak het hy na Pretoria gekom waar hy dit met groot toewyding aangepak het. Ongelukkig het die meeste van hierdie dokumente gedurende die Anglo-Boereoorlog verlore gegaan. Marthinus Wessel Pretorius is op die 19 Mei 1901 gedurende die Boereoorlog in Pretoria oorlede (Lamb 1974:86).

Marthinus Wessel Pretorius kan met reg die stigter van die stad Pretoria genoem word en 'n standbeeld ter ere van hom is ook voor die huidige Stadsaal op Pretoriusplein opgerig.

4.1 President Burgers

Na die verdwyning van Marthinus Wessel Pretorius van die politieke toneel in Transvaal was die onmiddellike probleem om 'n nuwe President vir die Transvaal te kry. Na die swak vertoning van President Pretorius in onder meer die diamantveld situasie was dit vir die Transvaalse volksraad van die uiterste belang dat 'n nuwe President met die Britse Regering kon onderhandel. Hulle keuse het eenparig op president Brand van die Vrystaat geval, maar president Brand het hierdie aanbod van die hand gewys. Die feit was dat die Zuid-Afrikaansche Republiek 'n probleemgeteisterde bankrot staat was. Terwyl hy hierdie versoek om hom verkiesbaar te stel as President van die hand gewys het, het hy aanbeveel dat hulle vir ds. Thomas Francois Burgers vra om President van die Transvaal te word. Hy het gesê dat Burgers 'n geleerde man was wat vir 'n tyd lank in Europa gebly het,

Engels vlot kon praat en wat almal beïndruk het op sy onlangse besoek aan die Transvaal (Lamb 1976:51-52).

Te midde van die uiterse Calvinistiese konserwatisme wat daar in die Transvaal geheers het is 'n man nou gevra om President te word wat by die sinode aangekla is oor sy rasionalisme waarvan die wese van die aanklagte die volgende behels het

"The substance of them was that he denied

- 1. The personality of the devil.*
 - 2. The sinlessness of Christ's human nature.*
 - 3. Resurrection of the dead.*
 - 4. The continued personal existence of the human soul after death."*
- (Lamb 1976:46).

Burgers het egter hierdie aanklagte teen hom suksesvol in die Kaapse Hooggeregshof verdedig en ten spyte van die feit dat die Kaapse sinode na die geheime raad geappelleer het is Burgers nogtans onskuldig bevind. Burgers se oorwinning in die hof het egter nie verhinder dat daar 'n geweldige haatveldtog teen hom gevoer was nie en dat hierdie uitsprake die ultra konserwatiewe lidmate van die kerk in die Transvaalse gebied bereik het nie (Bulpin 1974:131).

Die opponent van President Burgers was 'n ene W M Robinson. Die belangrike was egter dat hierdie Robinson die ondersteuning gehad het van Kommandant Paul Kruger asook van 'n sekere ds. J P Jooste van Hartbeesfontein (Engelbrecht 1933:108-109).

Gedurende die verkiesingstryd wat tussen 15 April en 5 Mei 1872 geduur het, het 'n ene ds. J H du Plessis van Cradock en 'n ds. A I Steytler van Uitenhage Transvaal op 'n kerklike missie besoek en gedurende hierdie besoek het hulle, hulle sterk uitgespreek teen Burgers se kandidatuur. Burgers is egter met 'n oorgrote meerderheid van stemme verkies. Hy het 2 964 stemme verkry teenoor die 388 van Robinson. (Engelbrecht 1933:109).

Gedurende Burgers se regering word daar goud ontdek in die noordoos Transvaalse Laeveld en moes Burgers homself bemoei met al die probleme rondom die delwers (Lamb 1976:53-54). In Pretoria het Burgers egter al hoe meer 'n antagonisme ondervind. Hy was 'n groot voorstander van onderwys gewees en het alles in sy vermoë gedoen om die onderwyssituasie in Transvaal te verbeter. In sy entoesiasme het Burgers egter 'n baie groot fout gemaak. Hy het in Artikel 16 van die onderwyswet verklaar dat geen godsdienstige onderrig gedurende skoolure in die skole toegelaat sal word nie. Die klaskamer sal egter beskikbaar wees vir na-uurse onderwys deur die onderskeie predikante. Hy het egter ook gesê dat met die toestemming van die skoolkommissie in elke skool die Bybel gelees sal word en dat Bybelgeskiedenis toegelaat sal word. Die onderliggende rede hiervoor was dat die Hervormde Kerk nog steeds die Staatskerk was en dat godsdienstige onderrig gedurende skoolure dus deur hulle gegee sou moes word. Dit sou die Gereformeerde en die Nederduitse Gereformeerde Kerke ontstel het. Nie een van hierdie argumente het egter water gehou by die verbitterde en antagonistiese burgers van die ZAR nie. (Lamb 1976:55-56).

Burgers en sy gesin het gewoon in 'n huis in die huidige Prinsloostraat in Pretoria. Burgers het sy bes probeer om 'n spoorlyn vir die Transvaal te verkry en ten spyte van al sy pogings in die verband het dit nie in sy tyd gerealiseer nie. Die ergste wat hom egter sou tref was 'n oorlog met Sekokoni wat in die berge in die noordweste van Lydenburg geskuil het. Na hierdie veldtog teen Sekokoni waar Burgers self die leiding moes neem het hy geskryf:

“It was not here on the battlefield that the greatest mischief was done. At home, in the capital, in the dorps the spirit of evil was about, and on my return from the expedition I was betrayed and deserted. (Lamb 1976:61-62).

Hierdie verraad het egter nog meer duidelik geblyk toe op die 12de April 1877 Sir Theophilus Shepstone Transvaal in die naam van die Britse

regering geannekseer het. Op die 5de Mei 1877 het Burgers en sy familie Pretoria verlaat. Alles wat hy besit het is verkoop behalwe vir die plase wat baie sterk verpand was om vir die oorlog teen Sekokoni te betaal. Sy vrou se geld is alles gebruik vir sendingwerk in die Transvaal. Burgers self het geskryf dat toe hy Pretoria verlaat het, het hy gevind dat hy niks in die wêreld het behalwe vier perde en £450 in kontant nie (Lamb 1976:63).

Daar is vandag nog tussen Andries-, Jacob Marais-, en Van der Waltstrate en Parklaan 'n park met die naam Burgerspark. Die park is in 1874 aangelê op aanbeveling van Staatspresident Thomas Francios Burgers na wie dit ook genoem is. In die jaar is agtien erwe opsy gesit vir 'n botaniese tuin. Talle onsuksesvolle pogings is aangewend om die gebied kommersieel te ontwikkel. Eindelik het die departement van openbare werke in 1889 begin om die park te ontwikkel. Daar is 'n orkespaviljoen wat in Skotland vervaardig is en in 1895 opgerig is en 'n kiosk is tussen 1911 en 1913 gebou wat vandag nog bestaan. Talle gedenkbome is geplant, die oorspronklike Koningin Wilhelmina boom is in die jaar 1898 geplant om die troonopvolging van Prinses Wilhelmina te gedenk. Die boom is so onlangs as in 1986 vir die derde keer vervang. Die Martha Washington vriendskapsboom kan ook in die park gevind word. Moses Kottler het 'n standbeeld van President Burgers gemaak wat op een van die grasperke opgerig is. Daar is ook 'n gedenkteken ter ere van die Tranvaalse Skotse regiment die 4 SAI infanterie deur P Eagle (Andrews en Ploeger 1989:18-19).

4.2 Anneksasie

Op die 12de April 1877 het Shepstone die Transvaal geannekseer as 'n Britse Kolonie. Shepstone se sekretaris Melmoth Osborne het die proklamasie van die regeringskantore afgelees. 'n Garnisoen troepe het spoedig aangekom en die orkes het twee maal per week op die markplein 'n konsert gehou wat in Pretoria 'n groot sosiale aangeleentheid geword het.

Kort na die anneksasie het Paul Kruger en Dr. Jorrison Engeland toe gegaan om formeel protes aan te teken teen die anneksasie (Bulpin 1974:179).

Na die uitbreek van die Eerste Vryheidsoorlog word op die 2de Augustus 1881 die vrede verkry deur 'n ooreenkoms wat geteken word in Pretoria. Ten volle aanskoue van die partye wat geteken het, namens die twee verskillende regerings, het 'n eienaardige prosessie hom afgespeel. 'n Begrafnisstoet met 'n kis waarin die Union Jack was het vertrek vanaf Kerkplein en het gestap al langs die regeringshuis op. Ten volle aanskoue van al die afgevaardigdes is 'n graf gegrawe en na die gebruiklike seremonies is die Union Jack daarin begrawe. 'n Grafsteen is opgerig met die volgende woorde

"In loving memory of the British flag in the Transvaal who departed this life August 2nd 1881 in its 5th year. In other times none knew thee but to love thee - resurgam" (Bulpin 1974:207)

Pretoria was toe weereens die setel van die Republikeinse volksraad.

4.3 Kerklike Situasië

4.3.1 Die Nederduitsch Hervormde Kerk

In Junie 1852 het die Transvaalse Kerkraad eenparig besluit ten gunste van nouere aansluiting by die Kaapse sinode. In Junie 1853 het Dr. Andrew Murray 'n versoek gekry om sy besoek aan die Transvaal uit te stel totdat die volksraad oor die aanstelling van ds. Dirk van der Hoff sou besluit. Na die koms van ds. Van der Hoff het die Hervormde Kerk besluit om nie met die Kaapse sinode een te word nie (Du Plessis 1925:8).

Die deel van die gemeente wat in Lydenburg woonagtig was het egter nie by die afskeiding aangesluit nie. Daar het van die begin af 'n mate van agterdog teen Van der Hoff geheers en op 31 Augustus 1854 het die kerkraad van Lydenburg 'n brief gerig aan ds. Van der Hoff waarin hy meegedeel word dat hy nie langer konsulent van die gemeente te Lydenburg sou wees nie (Du

Plessis 1925:19).

'n Twis het ontstaan oor die gebruik van die naam Nederduitsch Gereformeerd of Nederduitsch Hervormd en alhoewel ds. Van der Hoff aanvanklik self die naam Gereformeerd gebruik het, het die afgeskeide kerk later absoluut aangedring dat die naam Nederduitsch Hervormd gebruik moes word (Scholtz 1951:17). Na die afskeiding van Lydenburg was daar dus nou twee kerke in die Transvaal naamlik die gemeentes Potchefstroom, Rustenburg en Zoutpansberg aan die een kant en die gemeente van Lydenburg aan die ander kant. Albei die kerke het van die benaming Gereformeerd gebruik gemaak. Sedert 1859 het Van der Hoff egter nou begin om van die Nederduitsch Hervormde Kerk te praat (Scholtz 1951:18). Die aanvanklike kerkplaas wat deur Marthinus Wessel Pretorius aangekoop is en waarop die eerste gemeente op Kerkplein, soos dit vandag bekend staan opgerig was, het toe tot hierdie afgeskeide kerk behoort. Engelbrecht et al (1952:13) sê dat ds. Van der Hoff die eer moet kry as die man wat Pretoria sy naam gegee het.

Ds. Dirk van der Hoff was 'n proponent van die Nederlandse Hervormde Kerk, dog hy het in Holland nooit enige beroep ontvang nie. Volgens de Savornin Lohnan, 'n Nederlandse predikant in Suid Afrika, kon van der Hoff nie 'n beroep kry nie en "*hing in 1845 zijn preekrok aan de kapstok.*" (Du Plessis 1925:2). Volgens de Savornin was Van der Hoff nie vir geestelike werk geskik nie wat uit sy latere werk duidelik geblyk het. Die Heer J A Swellenkamp het selfs gesê dat hy 'n toneelspeler was, 'n oordeel waarmee Du Plessis (1925:2) saamstem. In Augustus 1852 is hy deur die Indiese kommissie georden. Op 5 November 1852 het hy in Kaapstad aangekom en deur die aktuaris van die Kaapse kerk ds. Faure is hy gelegitimeer. Andries Pretorius haal Dirk van der Hoff oor om niks met die Kaapse sinode te doen te hê nie. Hy het ook aangeraai dat ds. van der Hoff hom nie moet laat bevestig deur ds. Andrew Murray soos die plan was nie (Oosthuizen 1960:60).

Lydenburg wat nou deel was van die Kaapse sinode het in 1857 ook op staatkundige gebied van die Transvaal afgeskei maar in 1862 weer met die res van die Zuid Afrikaansche Republiek verenig. Op kerklike gebied het hulle egter afgeskeie gebly. Lydenburg was dus die enigste gemeente van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Transvaal (Oosthuizen 1960:63). Op 8 Junie 1854 het die kerkraad aan die volksraad kennis gegee van die stigting van 'n afsonderlike gemeente op die aangekoopte plaas Elandspoort wat met die teenstemme van twee Lydenburgers goedgekeur is. Die nuwe gemeente is aanvanklik Elandspoort genoem. Dit het lateraan bekend geraak as die gemeente Pretoria-Philadelphia en fondse is gevra vir die bou van 'n kerk (Rex 1960:48). So het die eerste Nederduitsch Hervormde Kerk dan op Kerkplein tot stand gekom.

Oberholster (1972:299) noem dat op die 8ste en 9de September 1855 is daar vir die eerste keer op hierdie terrein, wat vandag as Kerkplein bekendstaan, diens gehou.

4.3.2 Die Nederduitse Gereformeerde Kerk

Diegene wat nie by die afgeskeide kerk wou aansluit nie is deur ds. Cachet die predikant van Utrecht georganiseer in 'n kerkverband wat deel was van die Kaapse sinode. Ds. Cachet het benewens die gemeentes Lydenburg en Utrecht, wat reeds bestaan het, orals in die Transvaal, wat reeds enige jare lank hulle self nie by die afgeskeide Hervormde kerk wou voeg nie, nuwe gemeentes van die Nederduitse Gereformeerde Kerk gestig (Scholtz 1951:123).

Die regering het Kerkplein in 1899 gekoop en met die geld is die Nederduitsch Hervormde Kerk op die hoek van Du Toit- en Kerkstraat gebou asook die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Bosmanstraat. In 1882 het die oorspronklike kerkgebou op Kerkplein afgebrand en is vervang deur 'n

ander kerk in 1885 wat toe in 1905 afgebreek is (Engelbrecht et al 1952:40).

4.3.3 Die Gereformeerde Kerk

Die afskeiding onder ds. Dirk Postma wat deur die Gereformeerde Kerk in Suid Afrika ontstaan het, was die gevolg van die invoer van die Evangeliese gesange by die erediens in 1814. Vyftien persone waaronder Paul Kruger het die Nederduitsch Hervormde Kerk bedank as gevolg van onder meer die sing van gesange en op 10 Februarie 1859 het die afgeskeie gemeente in Rustenburg tot stand gekom (Oosthuizen 1960:64).

Op die 25ste Desember 1897 is die nuwe Gereformeerde Kerk reg oorkant die huis van President Kruger ingewy. Die gemeente is onder andere bedien deur ds. J S L Venter tussen die jare 1872 tot 1888 (Engelbrecht et al 1952:39).

Ds. Dirk Postma word beskou as die stigter van die Gereformeerde Kerk in Suid Afrika (Van der Vyver 1958:312). Postma was leraar van die eerste Gereformeerde Kerk in Rustenburg tot 1866 en was in daardie tyd ook intens gemoeid met die werk van die Gereformeerde Kerk in Pretoria en omgewing (Van der Vyver 1958:325).

4.3.4 Die Metodiste Kerk

Die eerste Metodiste leraar was Rev. Owen Watkins. Hy is opgevolg deur Rev. George Weavind, een van die bekendste persoonlikhede van die Metodiste Kerk tussen 1876 tot 1915. Weavind sterf op die 21ste Mei 1916. Hy was verantwoordelik vir baie van die aankope aan die oostekant van Pretoria wat 'n waardevolle belegging vir die Metodiste Kerk geword het. In die jaar 1903 word daar 'n Metodiste Kerkgebou in St. Andriesstraat opgerig (Engelbrecht et al 1952:55).

4.3.5 Die Anglikaanse Kerk

Die eerste Anglikaanse diens in Pretoria is gehou in die jaar 1863 en die Rev. Joseph Wills, 'n diaken, was hier gestasioneer in 1869. Dienste was gedurende die eerste paar jare in die klaskamer van 'n skool gehou en dit was altyd waargeneem deur leke predikers omdat geen voltydse bedienaar beskikbaar was nie. In die jaar 1878 word Henry Brougham Bousfield georden as die eerste Biskop van Pretoria. Van daardie tyd af aan tot en met sy dood in 1902 het hy kruis en dwars deur Transvaal gery om die Anglikane alhier te bearbei. Die eerste St. Albans kerk is gebou in 1872 op 'n terrein te Kerkstraat 119. Later was die Langham Hotel daar geleë. Die gebou was ook op 'n stadium as 'n skool gebruik. In 1879 het die gemeente getrek na die nuwe gebou in Schoemanstraat waar hy vandag nog geleë is. In 1909 was die eerste gedeelte van hierdie nuwe Katedraal voltooi. Hierdie Katedraal was ontwerp deur Sir Herbert Baker. Die Rev. G W Sharley was die eerste aangestelde "Rector" van Pretoria in 1874 (Engelbrecht et al 1952:30).

4.3.6 Die Rooms Katolieke Kerk

In die Zuid-Afrikaansche Republiek was Roomse Katolieke verbied om hulle geloof te beoefen. In die jaar 1870 besoek Baron Carlos Pedro Barahona e Costa, die Goewerneur van Kilimane die Transvaal en hy reis deur Natal na die Transvaal en het almal beïndruk met sy lang van. Hy was 'n sogenaamde ereburger van die Republiek gemaak vir die tydperk wat hy hier sou vertoef en op sy aandrang het die volksraad die versoek toegestaan dat van daardie oomblik af die Rooms Katolieke hulle geloof mag beoefen en dat mense van ander godsdienstige denominasies as die drie Gereformeerde Kerke stemreg mag hê (Bulpin 1974:123).

In die jaar 1870 is 'n geskenk aan die Rooms Katolieke gemeente in Pretoria gegee naamlik 'n erf op die hoeke van Potgieter- en Bloedstrate. Constant

Jolivet het in die jaar 1875 die sogenaamde "Vicar Apostolic" van Natal geword en direk na die anneksasie van die Transvaal in 1877 het Biskop Jolivet na Pretoria gekom waar hy op die 8ste Junie die eerste diens in Pretoria gehou het. Sir Theophilus Shepstone het vir die Biskop twee erwe in Skinnerstraat geskenk in ruil vir die een wat hy tevore by President Pretorius gekry het. Hier het hy nou 'n skool en 'n kerk begin (Engelbrecht et al 1952:31).

Die eerste terrein priester van Pretoria was Andrew Walsh. Hy het saam met Biskop Jolivet in 1875 na Suider Afrika toe gekom. Hy het in 1877 na Pretoria gekom en was verantwoordelik vir die eerste geboue op die nuwe kerkterrein. Hy het in Kimberley gesterf in 1885. Die Loreto Convent is een van die oudste opvoedkundige instellings in Pretoria. Die eerste vyf nonne het op die 17de Mei 1878 hier aangekom na 'n rit van sewe-en-twintig dae op die pad van Pietermaritzburg. Aan die hoof van hierdie nonne was Mother Margaret Mary die jonger suster van Biskop Jolivet wat binne drie jaar na haar aankoms in Pretoria gesterf het. Gedurende die Eerste Vryheidsoorlog van 1880 - 1881 het die Convent se geboue 'n deel gevorm van die gefortifiseerde kamp aan die suidekant van die stad. In 1887 is 'n nuwe kerkgebou wat die oue ingesluit het, ingewy en in 1933 het dit plek gemaak vir die teenswoordige katedraal op die hoek van Bosman- en Skinnerstrate (Engelbrecht et al 1952:31).

Magdalene Guttman het in die Loreto Convent skoolgegaan. Sy is later met Frikkie Eloff die kleinseun en private sekretaris van President Kruger getroud. (Eloff 1971:11)

4.3.7 Die Presbiteriaanse Kerk

Die hoeksteen van die eerste Presbiteriaanse kerk in Pretoria wat nou die St Andrews saal is, is deur President Kruger op die 12de April 1890 gelê. Die eerste predikant was die Rev. James Gray wat sy bediening op die 2de

Maart 1890 begin het. Rev. James Gray het bekendheid verwerf vir die feit dat hy 'n vurige voorstander vir totale onthouding van enige alkoholiese drank was (Engelbrecht et al 1952:46).

4.3.8 Die Joodse Sinagoge

Die Sinagoge in Paul Krugerstraat of in daardie jare Marktstraat, se hoeksteen is gelê op die 1ste Desember 1897 deur Alderman Harry Solomon, 'n leidende figuur in die Suid Afrikaanse Joodse gemeenskap. Sammy Marks, 'n groot vriend van Paul Kruger was 'n lid van die Sinagoge en hy het gehelp met die oprig van die gebou (Engelbrecht et al 1952:56).

Daar moet ten slotte opgelet word dat die Afrikaanse kerke by uitstek van die begin af in Pretoria slegs blankes alleen in die dienste toegelaat het. Die volgende paragraaf uit 'n voorlegging uit 'n gemeente uit Lydenburg som die gevoel op wat destyds in die Nederduitsch Gereformeerde asook die Nederduitsch Hervormde kerk geheers het.

"Verder begeeren en stellen wy vast dat indien de prediking des woords aan Kaffernatiën gedaan wordt, zulks niet in onze kerkgebouwen gedaan zal mogen worden.- En indien er eene gemeente van Naturellen of bastaarden, enz. bestaat of opgericht wordt dat dan op hun eigen kosten, of door collecte - gelden voor hunne godsdienstoefening eene afzonderlyke Kerk of huis gebouwd zal worden" (Gerdener 1929:628).

4.4 President Paul Kruger

Die eerste Presidentsverkiesing na die Eerste Vryheidsoorlog nadat die driemanskap bestaande uit Kruger, Joubert en Pretorius hulle werk afgehandel het, het plaasgevind tussen die 15de Januarie tot die 15de Februarie 1881. Kruger het vir ondersteuning vir Joubert gevra en Joubert het weer vir ondersteuning vir Kruger gevra (Meintjes 1971:93). Die uitslag van die verkiesing was 3 431 stemme vir Kruger en 1 171 vir Joubert (Meintjes 1974:131).

Paul Kruger kan sekerlik bestempel word as een van die heel bekendste persoonlikhede wat met Pretoria geassosieer word. Op die 9de Mei 1883 is Paul Kruger voor die oorspronklike Gowerments gebou op Kerkplein in Pretoria ingesweer. Naas die Vierkleur was daar ook vlae van Engeland, die Nederlande en die Verenigde State van Amerika. Daar was twee erewagte ook teenwoordig. Lede van die volksraad en ander hoogwaardigheidsbeksleërs was teenwoordig toe ds. Bosman hom in gebed toegewy het (Meintjes 1974:134).

Paul Kruger het geen geheim daarvan gemaak dat die Zuid-Afrikaansche Republiek 'n Christenstaat was nie. Tussen sy grootste vriende was Jode en Rooms Katolieke en selfs mense wat vandag as vrydenkers bestempel sal word. Hy het self baie aan 'n ortodokse Jood herinner en was gefassineer deur manne soos Nellmapius en Sammy Marks (Meintjes 1974:131).

Paul Kruger was aan die begin nie so godsdienstig soos wat hy later in sy lewe sou wees nie. In sy jonger dae het hy 'n neiging gehad om geestelike en ernstige aangeleenthede op 'n ligsinnige manier te hanteer. Hy het egter later 'n bekering ondergaan wat sy hele lewe sou verander; sy biograaf Manfred Nathan (1942:38) beskryf hierdie bekering van hom soos volg:

"Of this "conversion" it is told he became troubled in spirit, and thought deeply and earnestly about religious matters. One night he gave his wife some chapters to read in the Bible. Then he suddenly left the house, and did not re-appear for three days. He went into the mountains near his farm Waterkloof. There he strove with the Lord, as did Jacob of old. At length his wife and friends became anxious. Some men went to look for him, and climbed the hills. They heard somebody singing, but they took no particular notice, and returned. Then it struck them that it might have been Kruger. They went out again, and found him in a miserable condition, what with hunger, thirst, and fatigue, for he had fasted all the time. It is said he was nearly dead. He drank so eagerly of the water that they brought with them that they had to take the canteen away. He was hardly able to mount a horse. Ever after that, it was said, that he showed a special desire for the Bible and for religion, and was altogether a changed man. He

told his friends that God had opened his eyes and had showed him everything."

Hy word in 1888 met 4 483 stemme teenoor Joubert se 834 stemme herkies en weereens word hy in Pretoria ingesweer as President. In 1893 word Kruger met 7 911 stemme teen 7 246 vir Joubert en 85 vir Kotze weereens herkies. Die uitvoerende Raad het egter nadat klagtes ontvang is die uitslag verander na 7 881 vir Kruger en 7 009 vir Joubert en 76 vir Kotze (Nathan 1942:283).

Op die 12de Mei 1898 word hy vir die vierde keer as President in Pretoria ingesweer nadat hy 12 858 stemme gekry het teen Schalk Burger se 3 753 en Piet Joubert se 2 001 stemme. Pretoria was vir die geleentheid pragtig opgemaak en 'n groot boog was opgerig waar Kerkstraat voor die Gowerments gebou in Kerkplein ingekom het (Nathan 1941:413).

Paul Kruger was 'n baie getroue lidmaat van die Gereformeerde Kerk of wat algemeen as die Doppe Kerk bekend staan. Die Gereformeerde Kerk het gesê dat die rede waarom die Gereformeerde Kerk van die Hervormde Kerk afgestig het was nie oor die gesange kwessie nie maar *"omdat die Nederduitsch Hervormde Kerk die vals kerk was."* (Oosthuizen 1960:65) Paul Kruger moes dus baie versigtig wees om in sy verhouding nie die ander twee susterskerke te na te kom nie, veral daar die Gereformeerde Kerk die kleinste kerk was. Die Nederduitsch Hervormde Kerk was op daardie stadium nog die staatskerk van die Zuid-Afrikaansche Republiek. Die Nederduitsch Hervormde Kerk en die Nederduitse Gereformeerde Kerk het in die middel jare tagtig verenig om die Verenigde Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Kerk te word (Oosthuizen 1960:76).

Een gemeente naamlik Witfontein het egter as selfstandige gemeente van die Nederduitsch Hervormde Kerk bly voortbestaan en het nie deel van die vereniging geword nie en op die wyse en na 'n lang uitgerekte hofsak het

die Hervormde Kerk weer as 'n afsonderlike Kerk tot stand gekom. Soos Oosthuizen (1960:84) dit stel was die Nederduitsch Hervormde Kerk die Voortrekker Kerk waarin 'n suiwer Hollandse gees geheers het en die gemeentelede was heeltewel onbekend met die Engels Metodistiese gees van die Nederduitse Gereformeerde Kerk. Met hierdie vereniging van hierdie twee kerke was Paul Kruger baie betrokke en op 'n treinrit na Natal het die President oral langs die pad onderhoude toegestaan vir enigeen wat hom wou raadpleeg oor die kerkdispuut. Joubert het Kruger daarvan beskuldig dat hy meer gedoen het om die vure te stook as wat hy gedoen het om hulle uit te blus (Meintjes 1971:123).

Sekerlik een van die heel grootste prestasies van Kruger en wat in belang van Pretoria was, is die spoorlyn tussen Pretoria en Lourenzo Marques asook die spoorlyn wat van die Kaap af aangelê is Pretoria toe. President Burgers kon nie daarin slaag om 'n spoorlyn tussen Delagoa Baai en Pretoria te bou nie. Die oorspronklike Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij stasiegebou het 'n klein bietjie na die weste gestaan van die huidige stasiegebou. Beide Paul Kruger- en Bosmanstrate het ingeloopt in die plein voor die stasie. Die Pretoriase stasiegebou het bestaan uit vyf afsonderlike strukture in 'n ry wat tot en met September 1912 as die stasiegebou gedien het. Die eerste trein uit die Kaap het op die Pretoria stasie aangekom op Nuwejaarsdag 1893. Eers op Nuwejaarsdag 1895 sou normale verkeer op die lyn tussen Delagoa Baai en Pretoria begin het. Die brug wat oor die Apiesrivier gebou was en waarvan 'n gedeelte vandag nog te sien is naby Pretoria was een van die mees bekendste bakens van die ou NZASM. Hierdie brug is voltooi teen die einde van 1893. Oor hierdie brug het Winston Churchill gery die nag van sy ontsnapping op 12 Desember 1899. Paul Kruger se trein, een van die laaste om uit Pretoria uit te gaan, het op die 29ste Mei 1900 oor hierdie brug gery en die Britte het dit sonder sukses gebombardeer op 4 Junie 1900 toe Pretoria beset was (De Jong et al 1988:151).

Meeste van die NZASM se kantoorgeboue was ook in Pretoria opgerig gewees naamlik op die suidwestelike hoek van Minnaar en Paul Krugerstrate (De Jong et al 1988:137).

Die NZASM huis was gebou in 1894 in Pretoria en het gedien as die Direkteur van die NZASM se huis (De Jong et al 1988:100).

Na vrugtelose onderhandelings met Lord Milner in Bloemfontein is 'n ultimatum aan die Britte oorhandig op die 9de Oktober waarin 'n antwoord gevra was voor 5 uur die middag op Woensdag die 11de. Op die 11de Oktober om vyf uur die middag het oorlog tussen die Zuid-Afrikaansche Republiek asook die Oranje Vrystaat en Brittanje uitgebreek (Nathan 1942:450-451). Teen die einde van Mei 1900 was dit baie duidelik dat die Britse opmars na Pretoria nie gestuit kon word nie en die Republikeinse regering het besluit om Pretoria 'n oop stad te verklaar. Namens die regering het Generaal Schalk Burger geskrewe instruksies uitgevaardig gedateer 29 Mei 1900 aan die burgemeester van Pretoria mnr. P J Potgieter dat hy die stad moet oorhandig aan Lord Robbets die oomblik as hy aankom. Op 5 Junie 1900 word Pretoria vir die tweede keer Britse besit (Engelbrecht et al 1952:75).

5. Pretoria se eerste burgemeesters

Die eerste munisipale verkiesing is in Pretoria gehou in 1881 en die stadsraad het 'n mnr. Preller as sy eerste voorsitter gekies en daarom het hy Pretoria se eerste verkose Burgemeester geword. Voordat hy egter in sy amp bevestig kon word het die eerste Suid Afrikaanse oorlog in 1880 tot 1881 uitgebreek wat uitgeloop het op die slag van Amajuba en die ondertekening van die Pretoria konvensie. Hierna het Pretoria teruggegaan na 'n republikeinse vorm en landdroste het weer die beheer van die stad oorgeneem. Die stad se groei het egter 'n beter munisipale administrasie vereis en die regering het 'n tydelike stadsraad aangestel met 'n mnr. de Villiers as 'n eerste aangestelde voorsitter van die raad. Spanning tussen die raad en die landdros se kantoor het egter gelei tot die afskaffing van die raad en 'n tweede tydelike raad is aangestel met 'n mnr. Potgieter wat aangestel is as die voorsitter met die titel van "burgomaster", die eerste aangestelde burgemeester van die stad. Hy is aangestel op die 29ste Desember 1898. Hy het nie sy volle ampstermyn uitgedien nie want op die 5de Junie 1900 het hy die instruksies van sy regering uitgevoer en die stad aan Lord Robberts oorgedra. Een van die eerste dinge wat die nuwe Britse regering gedoen het, was om mnr. Loveday, 'n vorige lid van die volksraad as burgemeester aan te stel en hy was die eerste burgemeester wat onder Britse administrasie aangestel is. In 1903 is die eerste munisipale verkiesings onder die lokale regeeringsisteem, soos wat dit deels vandag nog bekend is, gehou en die stadsraad het 'n mnr. Bourke as burgemeester aangestel. Hy is daarom die eerste verkose burgemeester onder die huidige sisteem van lokale regering. In 1931 het Pretoria sy eerste vroue burgemeester aangewys, 'n mev. Malherbe wat ook een van die Unie se eerste vroue volksraadslede geword het (Engelbrecht et al 1952:84).

6. Verdere geskiedenis

Op die 31ste Mei 1902 is die vrede van Vereniging in die Melrose Huis in Pretoria onderteken. In 1910 word Pretoria die administratiewe hoofstad van die Unie van Suid Afrika. Op die 14de Oktober 1931 is die Munisipaliteit van Pretoria tot stad verklaar. Van 1910 tot 1913 is die Uniegebou wat deur Sir Herbert Baker ontwerp is teen Meintjieskop opgerig (Ensiklopedie van die wêreld, deel 8 1989:338).

Beide Suid Afrika se eerste twee eerste ministers Genl. Louis Botha en Genl. Jan Smuts sowel as Adv. Strydom en Dr. Verwoerd is in Pretoria begrawe (Engelbrecht et al 1952:94-95). Een van die bekendste bakens in Pretoria is Paul Kruger se standbeeld op die Kerkplein. Die standbeeld was eers in Prinses Park opgerig en was onthul deur Genl. Schalk Burger op die 24ste Mei 1913. Dit was heropgerig op die stasieplein in Oktober 1925 (Engelbrecht et al 1952:98). Dit is in 1954 na kerkplein verskuif.

In April 1925 besoek die Prins van Wallis die latere “Duke of Windsor” Pretoria. In 1934 besoek Prins George die latere “Duke of Kent” Pretoria (Engelbrecht et al 1952:113). Op die 27ste Maart 1947 besoek die Britse koning en sy gesin Pretoria tydens hulle toer deur Suid Afrika (Engelbrecht et al 1952:114-115).

Die Voortrekker Monument wat opgerig is ter ere van die Groot Trek is ook 'n baie bekende baken van Pretoria en is op 16 Desember 1949 onthul (Engelbrecht et al 1952:116).

Die Krugerhuis is 'n ander baie bekende en geskiedkundige baken in Pretoria. Die Krugerhuis word geskiedkundig en ook argitektonies as een van die kosbaarste skatte van Pretoria van die vorige eeu beskryf (Liebenberg et al 1988:176). Op die 29ste Mei 1900 was dit van hier waar Paul Kruger oorsee vertrek het om daar in ballingskap te sterf. Sy eggenote kon weens

ouderdom en siekte hom nie vergesel nie en het in Pretoria agtergebly en is in hierdie huis oorlede op die 20ste Julie 1901. Na haar dood is die huis deur die "South African Constabulary" die militêre polisie oorgeneem en as woonkwartiere gebruik. Nadat die polisie die huis in 1903 ontruim het is dit as 'n losieshuis verhuur wat onder die naam "The Presidency" bekend gestaan het. In April 1904 het F C Eloff skoonseun van Kruger die huis uit die boedel gekoop. Eloff was toe nog in Switserland by die President wat kort daarna op 14 Julie 1904 oorlede is. Sy stoflike oorskot is na Pretoria gebring en op 16 Desember 1904 ter aarde bestel. 'n Diens is in die opelug op die plein tussen die huis en die kerk gehou. Die huis, so het iemand geskryf ,

"waarvoor men helaas zóó weinig eerbied heeft gehad dat zij voor herberg gebruikt wordt, zij is evenwel thans zwart en paars behangen, dat echter weer door een groote Engelsche vlag ontsierd wordt" (Liebenberg et al 1988:176).

Na die begrafnis het daar stemme opgegaan teen die gebruik van Krugerhuis as 'n losieshuis. Daar is gehoor gegee aan die besware en in 1904 het die weduwe Johanna van Broekhuizen, moeder van die latere bekende Dr. H D van Broekhuizen, en haar twee dogters die huis betrek. Sy was begaan oor die groot getal Afrikaner vroue wat tydens kindergeboorte gesterf het en het haar beywer vir die opleiding van Afrikaner meisies in die verpleeg en verloskunde. Die Bond van Afrikaanse Moeders het sover terug as 1919 onder haar voorsitterskap tot stand gekom en het in 1920 die Krugerhuis as eerste tuiste vir 'n kraaminrigting gehuur (Liebenberg et al 1988:177).

Die beweging om die Krugerhuis as 'n bewaarplek vir Krugeraandenkings te omskep wat verspreid gelê het onder familieledede en oorsee en reeds gedeeltelik deur die Transvaalse Museum in bewaring geneem is, het in 1923 begin. Die huis het in die jaar 1925 staatseiendom geword toe die Unieregering dit vir £2 600 uit die Eloff boedel gekoop het. Eers in 1932 het die Moedersbond daaruit na Beatrixstraat verhuis en toe kon dit as bewaarplek vir Krugeraandenkings ingerig word en na sy oorspronklike staat

herstel word. In Oktober 1933 het die regering die gerestoureerde woning onder die sorg van die Transvaalse Museum geplaas en op 10 Oktober 1934 het Albert Kuit, kommissaris van Spoorweë asook, 'n kultuurhistorikus, Krugerhuis as 'n museum geopen wat dit vandag nog is (Liebenberg et al 1988:177).

Op 31 Mei 1961 word Suid Afrika se eerste Staatspresident Adv. C R Swart in Pretoria ingehuldig en op 10 Mei 1994 word Suid Afrika se eerste demokraties verkose President, President Nelson Mandela voor die Uniegebou in Pretoria ingesweer. In vele opsigte was Pretoria die middelpunt van dit wat staatkundig en kerklik in Suid Afrika plaasgevind het. Dat Pretoria dus baie belangrik sou wees vir 'n kerklike studie spreek vanself en dat hy in baie opsigte die toon sou aangee van wat kerklik en polities in Suid Afrika sou gebeur, is 'n feit. Gedurende die apartheidsjare is altyd van die Pretoria regime gepraat en na bevryding sou Pretoria nog steeds die stad wees wat administratief as hoofstad sou dien. Pretoria se stadswapen lees dan ook "*Praestantia Praevaleat Praetoria*" "*Mag Pretoria uitstyg in uitnemendheid.*" (Engelbrecht et al 1952:7).

7. Interpretasie en beoordeling

Die stad Pretoria soos wat hy tans daaruit sien het dus 'n roemryke en kleurrike geskiedenis sedert die eerste bewoners van Pretoria hier aangekom het. Reeds Mzilikazi het Meintjieskop as plek van regering gebruik en Pretoria was dus nog voor die koms van die blanke reeds 'n hoofstad gewees. Daarna het dit die regeringsetel geword van die ou Zuid-Afrikaansche Republiek en het dit ook die hoofstad geword van die Transvaalse Kolonie na die Anglo-Boereoorlog. In 1910 het Pretoria die administratiewe hoofstad van die ou Unie van Suid Afrika geword en in 1961 die administratiewe hoofstad van die Republiek van Suid Afrika wat dit vandag nog is. Dit was in die stad Pretoria waar die Vrede van Vereeniging in die Melrose House op 31 Mei 1902 geteken is om die Anglo-Boereoorlog te beëindig. Dit was ook in die stad Pretoria gewees van waar die apartheidsbeleid sedert 1948 meedoënloos uitgevoer is en daarom ook dat daar baie keer na die apartheidsregering as die Pretoria regime verwys is. Polities was Pretoria dus altyd die belangrikste stad in Suid Afrika gewees.

Ook kerklik gesproke was Pretoria altyd in die middelpunt. Die stad het ontstaan as 'n kerkplaas toe Marthinus Wessel Pretorius, wat vandag bekend staan as Kerkplein, gekoop het as 'n standplaas vir 'n gemeente van die Nederduitsch Hervormde Kerk. Die gemeente wat bekend gestaan het as Pretoria-Philadelphia het aan die stigting van 'n dorp vooraf gegaan. Pretoria was dus eers kerk voordat dit dorp en stad geword het. Al die belangrikste kerke in Suid Afrika het wortels in Pretoria. 'n Groot onderdeel van die geskiedenis van die kerke in die Transvaalse gebied het in Pretoria afgespeel. Verskeie kerke se opleiding van hulle leraars vind dan ook in Pretoria plaas.

Pretoria bly steeds die administratiewe hoofstad van Suid Afrika en met die moontlike verskuiwing van die parlement na Pretoria kan dit dus nie anders

dat hierdie stad uiters belangrik is vir die toekoms van die kerk in Suid Afrika nie.

President Paul Kruger

C H Spurgeon (Dallimore
1984:89)